

Hrvatski narodni preporod u Istri

Čutura, Josip

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:313241>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**



Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)



Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

JOSIP ČUTURA

HRVATSKI NARODNI PREPOROD U ISTRI
Diplomski rad

Pula, rujan, 2023.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

JOSIP ČUTURA

HRVATSKI NARODNI PREPOROD U ISTRI
Diplomski rad

JMBAG: 0303053940, redoviti student

Studijski smjer: Diplomski studij povijesti

Predmet: Istraživanje moderne povijesti

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Znanstvena grana: Suvremena povijest

Mentor: prof. dr. sc. Nevio Šetić

Pula, rujan, 2023.



IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Josip Čutura kandidat za magistra Povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljeni način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, _____



IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOGA DJELA

Ja, Josip Čutura dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj završni rad pod nazivom Hrvatski narodni preporod u Istri upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli, _____

Sadržaj

1.	Uvod	7
2.	Temelji narodnog preporoda	8
2.1	Kratki sažetak pokreta Ilirizma.....	11
3.	Počeci hrvatskog narodnog preporoda u Istri	12
4.	Biskup Juraj Dobrila	16
5.	Istarski sabor do pojave druge generacije preporoditelja	23
5.1	Prva perioda	24
5.2	Druga perioda.....	24
5.3	Treća perioda	27
5.4	Četvrta perioda.....	28
6.	Druga generacija preporoditelja: Istarski trolist Matko Laginja, Matko Mandić i Vjekoslav Spinčić	31
6.1	Matko Laginja	32
6.2	Matko Mandić	36
6.3	Vjekoslav Spinčić	38
7.	Tisak i čitaonice u Istri	40
7.1	Naša sloga	41
7.2	Prava naša sloga.....	44
7.3	Narodni list	46
7.4	Pučki prijatelji	46
7.5	Mladi Istran, Mladi Istranin i Mladi Hrvat.....	47
7.6	Čitaonice	49
8.	Talijanski iredentizam i Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru kao odgovor na talijanska iredentistička društva.....	50
8.1	Nastanak i utjecaj talijanskog risorgimenta i iredentizma na Istru	50

8.2	Osnivanje i rad Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru	56
9.	Školstvo u Istri prije prvog svjetskog rata.....	58
9.1	Problemi statistike i prikupljanja podataka.....	63
10.	Početak prvog svjetskog rata i zaustavljanje napretka preporoditelja.....	64
11.	Uloga Habsburške Monarhije u širenju nacionalnih ideja	67
12.	Zaključak	68
13.	IZVORI I LITERATURA.....	69
13.1	Web stranice	72
14.	Sažetak.....	76
15.	Summary	77

1. Uvod

Hrvatski narodni preporod u Istri je bio pokret buđenja nacionalne svijesti hrvatskog naroda u Istri. Iako je hrvatski narod u Istri koji govori hrvatski bio zasebna skupina u odnosu na istarske Talijane, nije postojala jasna nacionalna svijest o tome. Tada nazivano slavensko stanovništvo, odnosno hrvatsko i slovensko, je činilo većinu u Istri, ali unatoč tome manjinski Talijani su uglavnom činili ekonomski imućni sloj sa velikim utjecajem za razliku od pretežito siromašnih hrvatskih seljaka. Kada je u prvoj polovici 19. stoljeća preporodni pokret nastao u hrvatskoj pod imenom ilirskog pokreta, njegove ideje su na polovici stoljeća prešle u Istru kroz prvu generaciju preporoditelja od kojih je najznačajniji biskup Juraj Dobrila. Pokret narodnog preporoda također je bio odgovor nametanjima drugih naroda: U hrvatskoj prema mađarizaciji i germanizaciji, a u Istri prema iredentizmu/talijanizaciji. Dobrila je smatrao da se jedino obrazovani narod može uspješno oduprijeti tuđim nametanjima i osvijestiti o vlastitom nacionalnom identitetu, stoga je zagovarao uspostavljanje hrvatskih škola kojih je tad bilo vrlo malo, financijski je podržavao školovanje mladeži i osnovao je list Našu Slogu kako bi politički informirao, usmjerio i okupio hrvatski narod u Istri. Uz djelovanje Dobrile i prve generacije preporoditelja koji su bili većinom klerici, nastali su temelji na kojima u sredini druge polovice 19. stoljeća dolazi druga vrlo uspješna generacija preporoditelja iz redova intelektualaca i građanskog sloja, a na početku 20. stoljeća Hrvati u Istri bilježe političke uspjehe, veličinu i zastupljenost koju su trebali i prije imati s obzirom da čine većinsko stanovništvo.

2. Temelji narodnog preporoda

Istarski narodni preporod je dio narodnog preporoda u hrvatskim zemljama čiji je cilj bio stvaranje Hrvatske nacionalne i političke svijesti. Kako bi se razumjeli uzroci koji su doveli do narodnog preporoda i ciljevi koji je taj pokret pokušao ispuniti, potrebno je ukratko pogledati razdoblje početka njegova djelovanja. Pokušaj centralizacije cara Josipa II. pri kraju 18. st., a nakon toga i prijetnja mađarske centralizacije ukazalo je na potrebu kulturne i političke integracije hrvatskih zemalja, te je pokrenuto početno stvaranje i realizacija nacionalnih ideja.

Josip II., rimsko – njemački car i ugarsko - hrvatski kralj je provodio strogu centralizaciju i germanizaciju tijekom svoje vladavine do 1790. g. zbog čega je gubio potporu svećenstva i plemstva. Godine 1784. carskim dekretom je uveo njemački jezik kao službeni, čime su primorani činovnici da nauče jezik unutar 3 godine ako žele ostati u službi. Također, nije se okrunio i kao hrvatsko – ugarski kralj, poricao je pravo hrvatsko-ugarske države na zasebnu krunu, a krunu sv. Stjepana je premjestio iz Požuna (današnja Bratislava) u Beč. Godine 1785. donosi Patent o slobodnome seljenju kmetova kojeg hrvatsko i ugarsko plemstvo nisu prihvaćali, zbog čega je Josip II. ukinuo hrvatsko – ugarske županije i podijelio ih u 10 okruga.¹ Car je iste godine za provođenje centralizacije i ostalih planova postavio bana Franju de Gyarmáth Balassa koji je bio protestant i tuđinac, te je stekao vrlo lošu reputaciju među Hrvatima. Ban je u Hrvatskoj na silu novačio za austrijsku vojsku i provaljivao u žitnice seljaka radi opskrbe vojske.²

Prije smrti 1790., Josip II. je povukao većinu svojih reformi što je bilo od Hrvata s veseljem pozdravljeno. Franjo Fancev u svom djelu „Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790-1832)“ piše: „Svjedok toga veselja, Adam grof Oršić, pribilježio ga je u svojim memorarima pod g. 1790 s nekoliko riječi: „Hatten nicht einige

¹ Horvat Rudolf, *Povijest Hrvatske I. (od najstarijeg doba do g. 1657.)*, Petrinja: 1904. 507-508; „Josip II.“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., Pristupljeno 07.09.2023., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29350>

² Franjo Fancev, *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790-1832)*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1933., 23 - 26

bescheidene Manner die Jugend von Excessen abgehalten“, tako pripovijeda tuj grof Oršić, ulica bi bila obračunala s Josipovim banom Balašom. Tom prilikom Oršić ističe još, da je uza sva germanizatorska nastojanja znanje njemačkoga jezika u Hrvatskoj bilo vrlo ograničeno, već da se govorilo ili hrvatski ili latinski.“³

Ciljevi narodnog preporoda su bili političko sjedinjenje Trojedne kraljevine, stvaranje i odabir jednog općeg hrvatskog književnog jezika i jedinstvenog pravopisa.⁴ Trojedna kraljevina je politički naziv za Kraljevinu Hrvatsku, Dalmaciju i Slavoniju koja do kraja 18. stoljeća nije bila jedinstvena državna cjelina, nego se u povijesnim diplomatskim izvorima razvijenog i kasnog srednjeg vijeka kraljevine spominju zasebno, kao regnum Slavoniae, regnum Croatiae, regnum Dalmatiae. Isto tako u tadašnjim ispravama koje su banovi izdavali, spominjali su se kao banovi zasebnih područja Trojedne kraljevine.⁵ Godine 1588. sastaju se plemići Hrvatske i Slavonije u jedinstveni sabor (Congregatio Regni Croatiae et Slavoniae) i nakon toga hrvatsko plemstvo više ne održava zasebne sabore, a prvi put se od 1681. sastaje sabor Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (Congregatio Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae), što postavlja temelje za političko povezivanje zemalja Trojedine kraljevine.⁶

Još od Sabora u Brucku na Muri 1578., Hrvatsko - Slavonska vojna krajina je bila pod vojnom i financijskom upravom austrijskog Dvorskog ratnog vijeća. Slika 1. prikazuje granice zemalja Trojedne kraljevine početkom 19. stoljeća: Banska Hrvatska, odnosno Hrvatska koja se sastojala od Zagrebačke, Križevačke i Varaždinske županije na zapadnom dijelu i Slavonije sa Virovitičkom, Požeškom i Srijemskom županijom na istoku. Između i južno od Banske Hrvatske se nalazi prostor vojne krajine koji je razvojačen 1870 – ih i potpuno priključen Hrvatskoj 1881. Unatoč ekonomskoj i kulturnoj povezanosti Banske Hrvatske i Slavonije, ta dva područja su bila administrativno

³ Ibid 26

⁴ Ibid 7 - 8

⁵ „Trojedna kraljevina“, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., Pristupljeno 07.09.2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62423>>

⁶ Ibid; Géza Pálffy, "Jedan od temeljnih izvora Hrvatske povijesti: pozivnica zajedničkog Hrvatsko-Slavonskog Sabora iz 1558. godine." *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 23 (2005): 47-61. <https://hrcak.srce.hr/7446>

odvojena, a Dalmacija i veći dio Istre su bile pod vlašću Venecije do 1797. i kasnije pod upravom Beča sve do 1918.⁷

Slika 1: Karta hrvatskih zemalja početkom 19. stoljeća.



Izvor: Tomislav Markus, „Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918./ Osnovne smjernice političke povijesti,“ u *Temelji moderne Hrvatske/ Hrvatske zemlje u “dugom” 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švooger, Jasna Turkalj, Zagreb: Matica hrvatska, 2016., str. 3

⁷ Tomislav Markus, „Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918./ Osnovne smjernice političke povijesti,“ u *Temelji moderne Hrvatske/ Hrvatske zemlje u “dugom” 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švooger, Jasna Turkalj, Zagreb: Matica hrvatska, 2016., 5

Hrvatski narod je u Habsburškoj Monarhiji imao status povijesnog naroda zbog čega je bio u povoljnom položaju u odnosu na ostale narode. Imao je na užem području Banske Hrvatske municipalna prava, jedno od kojih je glavno bilo imenovanje bana od strane vladara na prijedlog hrvatskih staleža, iako tijekom 19. stoljeća njihov prijedlog vladar uglavnom nije poštivao. Municipalna prava su nakon 1848. bila temelj za izgradnju političke nacionalne Hrvatske autonomije u okviru Monarhije.⁸

Patent o slobodnome seljenju kmetova Josipa II. iz 1785. je predstavljao problem za hrvatsko plemstvo (feudalce) i njihova briga je također izvirala zbog širenje ideja francuske revolucije te ukidanja kmetstva 1789. u Francuskoj. Hrvatsko plemstvo je vidjelo spas od toga u užem zblžavanju sa Mađarskim plemstvom. Hrvatski sabor je odlučio da će prihvaćati odluke Ugarskog namjesničkog vijeća (izvršne vlasti na području Kraljevine Ugarske), ali samo do onda kada se Trojednoj kraljevini priključe krajevi koji su pod Turskom i Mletačkom. Time se je sabor odrekao dijela upravne i financijske autonomije, tako da se o porezima i financijskoj potpori vladaru odlučuje u Zajedničkom saboru. Vidjevši slabu poziciju Hrvatske, Mađarsko plemstvo i intelektualci neplemičkog podrijetla su počeli djelovati centralistički i nacionalistički prema hrvatskim zemljama. Zatražili su 11. lipnja 1790. da se saborski dnevnik vodi samo na Mađarskom jeziku, ali hrvatski sabor je prihvatio da će se uz mađarski voditi i na latinskom. Još jedan mađarski zahtjev je bio da na području Hrvatske i Slavonije službeni jezik bude Mađarski, ali sabor ga je u potpunosti odbio.⁹

2.1 Kratki sažetak pokreta Ilirizma

Borbe protiv uvođenja mađarskog jezika kao obveznog u Hrvatske zemlje i za zadržavanje latinskog jezika se odvijalo najviše kroz razdoblje od 1790. do 1795., te od 1820. do 1830. Razlog obrane latinskog jezika je taj što je bio službeni jezik, koristio se u Hrvatskoj stoljećima i gubitkom latinskog hrvatska prava i povlastice bile bi ugrožene.

⁸ Ibid 4

⁹ Horvat, *Povijest Hrvatske I. (od najstarijeg doba do g. 1657.)*, 511-513; Markus, *Trojedna Kraljevina Hrvatska Slavonija i Dalmacija od 1790 do 1918*, 5

Međutim, uvidjelo se da čuvanje latinskog jezika neće odbiti mađarski centralizam i nacionalizam prema hrvatskim zemljama i da je potreban jedan zajednički hrvatski standardni jezik.¹⁰

Osim latinskog kao službenog jezika u Hrvatskoj i Slavoniji i talijanskog u Dalmaciji i Istri, u pučkoj književnosti, dijelom u upravi i crkvenoj pastoralnoj službi se koristio hrvatski jezik u dvjema stilizacijama: kajkavski i štokavski dijalekt. Od 1830. književno, kulturno i politički nastupaju pripadnici plemstva i sloja građanske inteligencije kao što su Ljudevit Gaj, Janko Drašković, Dragutin Rakovec, Antun Mažuranić i ostali. Oni djeluju u razdoblju Ilirskog pokreta koji je trajao do 1849., a pokret je dobio naziv prema tadašnjem shvaćanju da su Iliri bili antički Slaveni. Samo neka od glavnih obilježja ilirizma su: Definiranje pripadnosti hrvatskog naroda južnoslavenstvu kao identifikacija nepripadnosti Nijemcima, Mađarima i Talijanima, pokretanje „Novina Horvatskih“ i tjednog književnog časopisa „Danica ilirska“ 1835. od strane Ljudevita Gaja, prihvaćanje štokavskog narječja kao standardnog i uvođenje hrvatskog jezika kao službenog u javnoj uporabi na prijedlog Ivana Kukuljevića Sakcinskog 23. listopada 1847.¹¹ Na polovici 19. stoljeća naziv Ilirizam gubi značaj, ali se širenje nacionalnih ideja dalje nastavlja.

3. Početci hrvatskog narodnog preporoda u Istri

Pod Austrijskom upravom Istra je kao cjelina imala većinsko hrvatsko stanovništvo, a to je bilo bitno za širenje hrvatskih nacionalnih ideja. Istra je krajem 18. i početkom 19. stoljeća više puta mijenjala vlast: Kampofornijskim mirom 17. listopada 1797. Napoleon je poraženoj Austriji predao Istru, zatim Požunskim mirom 1805. Istra prelazi pod upravu Francuske i nakon 1809. ulazi u sastav Napoleonovih Ilirskih

¹⁰ Ivo Pilar, *Južnoslavensko pitanje : prikaz cjelokupnog pitanja / L. V. Sudland*, Varaždin: Hrvatska demokratska stranka, 1990., 36-37

¹¹ Nikša Stančić, „Ljudevit Gaj – od svehrvatstva do ilirstva“, *Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću* (2008.) 21-24; „ilirizam“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., Pristupljeno 07.09.2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27089>>.

pokrajina, a 1813. je ponovno prešla pod vlast Austrije, pod čijom je vlašću ostala do raspada Austro – Ugarske Monarhije. Istra je skupa sa Goricom i Trstom od 1814. bila u sastavu pokrajine zvana Austrijsko primorje „Litorale austriaco“ sa Trstom kao glavnim središtem, a od 1816. formalno se nalazila u novoosnovanoj provinciji Kraljevina Ilirija. Istra je tada bila podijeljena na dva okruga, jedan je bivši mletački dio Istre na zapadu a drugi Austrijski dio koji uključuje Labin na istoku. Godine 1825. spojeni su bivši mletački i Austrijski dio Istre skupa sa kvarnerskim otocima u jednu pokrajinu zvanu Istarski okrug sa središtem u Pazinu.¹²

Slika 2: „Etnografska karta Austrijske Monarhije, 1855., Karl Freiherr von Czoernig.“, „Austrijska Monarhija podijeljena prema jeziku korištenja.“ Zelenom bojom su označeni govornici hrvatskog, zeleno – smeđom slovenskog, žutom talijanskim i bijelim mađarskim jezikom. Na karti se može vidjeti prevladavajući broj govornika talijanskog jezika na zapadnom dijelu Istre (bivšem mletačkom dijelu) i u naseljima ostatka Istre kao što su Labin (Albona), Pazin (Pisino), Šišan (Sissano), Buje i ostali.

¹² Antoni Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri (1860-1907)*, Zagreb: Srednja Europa, 2014., 13 – 14; Egidio Ivetic, *Istra kroz vrijeme: Pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*, Rovinj: Centar za povijesna istraživanja, 2009., 435



Izvor: „Austrian Monarchy Ethnographic map, 1855, by Karl Freiherr von Czoernig“, Wikimedia Commons, Pristupljeno 07.09.2023.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ethnographic_map_of_austrian_monarchy_czoernig_1855.jpg

Popis stanovništva iz 1846. gdje se određivala etnička pripadnost prema govornom jeziku, od 226.442 stanovnika u Istri, većina 134.543 (59.4%) su Hrvati, 60.040 (26.5%) Talijani, 31.995 (14.1%) Slovenci uz ostale manjine. Na bivšim Austrijskim posjedima je bio prisutan feudalni sustav, a na bivšem mletačkom dijelu sustav kolonata i slobodnih seljačkih posjeda. Talijani su pripadali građanskom sloju, činili skupinu velikih zemljoposjednika, bavili se vrtlarstvom, obrtom i vođenjem krčmi, te su zbog toga imali kapitala kojeg su sa velikim lihvarskim kamatama posuđivali

seljacima.¹³ Službeni jezik u Istri je bio njemački. Činovnici i elite su uglavnom govorili talijanski, a 1818. je postao službeni jezik u sudstvu. Uz Slovence, Hrvati u Istri su bili pretežito seljaci, a govorili su hrvatskim jezikom koji se nazivao „slavenski“, uz korištenje čakavskog u istočnoj i srednjoj Istri, štokavsko – čakavskog s ikavskim izgovorom u okolici Pule i Poreča, te kajkavskog dijalekta na sjeverozapadu. Hrvatski jezik u Istri je također imao mnoge talijanizme. Za vrijeme mletačke vladavine nije bilo sukoba na temelju etničkih razlika, ali je društvena razlika između povlaštenog sloja gradskog stanovništva i slavenskih seljaka bila vrlo velika.¹⁴

U 1830 i 1840 – im ideje ilirizma se postupno šire u Istru, a prihvaćaju ih pretežito svećenstvo, dio inteligencije iz puka i vrlo mali dio građanstva. Zbog očuvanje tradicije i bliskosti sa pukom, svećenici su najviše prihvatili i širili nacionalne ideje, a rodoljubni duh je bio prisutan u sjemeništu u Gorici, kojeg je pohađao jedan od najutjecajnijih preporoditelja u Istri Juraj Dobrila. Prvi preporoditelji koji su djelovali u Istri su Josip Voltić i Ivan Feretić, kanfanarski župnik i najveći širitelji ilirizma Petar Studenac, Nedeljko Barković župnik iz Krnice, Andrija Marot, Frane Volarić i Slovenac Jakov Volčić. Ivan Feretić je vodio glagoljašku školu u Vrbniku na Krku do 1819., a njegovi učenici su bili i svećenici. Petar Studenac je surađivao sa Juraj Dobrilom, te se dopisivao sa Ljudevitom Gajem i Ambrozom Vranyczany i distribuirao ilirske novine i literaturu u Istri.¹⁵ Jedan njemački putnik i pisac Johann Georg Kohl nakon posjeta Istre 1850. u svojoj knjizi „Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro“ začuđeno zapaža da se od cijelog katoličkog svijeta jedino ovdje uz papinu dopuštenje čita misa na materinskom jeziku, a da su misali pisani na glagoljici umjesto na uobičajenoj latinici ili ćirilici.¹⁶

Povjesničarka Mirjana Gross na temelju vlastitih zapažanja i uz modele češkog povjesničara Miroslava Hrocha opisuje proces nacionalne integracije: u početnoj fazi se

¹³ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri (1860-1907)*, 14

¹⁴ Ibid 15

¹⁵ Ibid 16 – 17; Mirjana Strčić, „FEREĆIĆ, Ivan“, Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Hrvatski biografski leksikon, Pristupljeno 07.09.2023. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5904>

¹⁶ Slaven Bertoša i Antonio Giudici, "Europski putnici u Istri od XV. do XIX. stoljeća." *Tabula*, br. 11 (2013): 27

iznose ideje koje dobivaju podršku, u središnjoj fazi sljeditelji nacionalnih ideja putem raznih institucija šire te ideje kroz slojeve društva, a u završnoj fazi je proces nacionalne integracije postignut, odnosno većina društva je nacionalno osviještenja, te može djelovati u smjeru nacionalnih interesa. Gross ovim podjelama dodaje i međufazu između središnje i završne koja je karakteristična integraciji Hrvatske nacije, gdje proces narodnog preporoda obilježava stagnacija. Integracijski proces nije trajao jednako u svim hrvatskim zemljama: Prva faza je u Hrvatskoj i Slavoniji trajala do 1835., a u Istri do 1860.¹⁷ Osim Hrvatske nacionalne integracije, u Istri i na kvarnerskim otocima se razvijao i proces talijanske integracije kroz „risorgimento“ - pokreta za nacionalno ujedinjenje Talijana i talijanskih zemalja, a započeo je na tim područjima prije hrvatskog.¹⁸

4. Biskup Juraj Dobrila

Opisom života i djelovanja biskupa i preporoditelja Jurja Dobrile može se dobiti slika stanja Istre do 1880 – ih, posebno u pogledu na političko, obrazovno i jezično stanje istarskih Hrvata, te postupnog napretka i rasta utjecaja preporodnih aktivnosti u tim područjima društva. Rođen u Velom Ježenju 16. travnja 1812. u siromašnoj obitelji, na preporuku tinjanskog kapelana je poslan franjevcima u Pazin na pohađanje dvogodišnje pripravnice radi pripreme za gimnaziju.¹⁹ pohađao je gimnaziju u Karlovcu od 1826. – 1832. i sjemenište u Gorici od 1834. – 1838. gdje je stekao Hrvatske nacionalne ideje, te je zaređen za svećenika 1837. Istaknuo se kao skroman, dobar i posvećen radu tijekom obavljanje svojih službi. Bio je njemački propovjednik i kapelan u Trstu, a zatim profesor i prvi ravnatelj u tršćanskom sjemeništu. Dobrila 1854. postaje župnik i kanonik crkve sv. Justa u Trstu. Tamo se istaknuo prema uspješnom vođenju financija župe. Nakon što je porečko – pulska biskupija ostala prazna, Dobrila je bio

¹⁷ Nevio Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama - Naša sloga 1870.-1915.*, Zagreb: Dom i svijet, 2005., 42

¹⁸ Ibid 42 - 43

¹⁹ Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, Pazin: Istarsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda, 1967., 211.

predložen za biskupa.²⁰ Cvjetko Rubetić u svom djelu „Vjekopis Dra Jurja Dobrile“ o tome piše: „Pitajući car pok. biskupa ljubljanskoga Wolfa: što misli, tko bi bio najvredniji i najsposobniji za biskupa u Poreču, odvrati Wolf, poznavajući u jednu ruku narod hrvatski u onoj biskupiji i njegove duševne potrebe a u drugu vrline Dobriline, kakvimi se ne mogaše iztaći nijedan drugi kandidat, iskreno i otvoreno kaže caru: „Veličanstvo! Dobrila je za tu biskupiju najvredniji i najsposobniji. Vriedno bo je, da onaj vjerni puk poslie stotina godina jednoć dobije biskupa, koji će sv. evangjelje propoviedati u njegovu materinskom jeziku.“²¹ Imenovan je za porečko – pulskog biskupa 12. listopada 1857. Svoju prvu biskupsku poslanicu je posvetio puku biskupije na hrvatskom jeziku kojeg tada većinski Hrvati u toj biskupiji nisu čuli stotinu godina i „govori on pravu rieč apostolsku svomu narodu tako jasno, da ga može razumjeti svaki istarski kmet; govori ono, što je svakomu kršćaninu najpotrebitije, govori kao čovjek iz puka, čije potrebe i jade on skrozim poznaje.” Dobrila dovodi biskupiju u red: Pregledava prihode i naplaćuje dugove od najma.²²

Slika 3: Biskup Juraj Dobrila



²⁰ Cvjetko Rubetić, *Vjekopis Dra Jurja Dobrile, biskupa tršćansko koparskoga, prije porečko – puljskoga*, Zagreb: Društvo sv. Jeronima, 1882., str 1-16

²¹ Ibid 16-17

²² Ibid 19 - 22

Izvor: „Predavanje o biskupu Jurju Dobrili“, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile u Pazinu, Pristupljeno 25.09.2023. <https://www.gssjd.hr/predavanje-o-biskupu-jurju-dobrili/>

Godine 1861. u porečko – pulskoj biskupiji je bilo ukupno 60.000 katolika od čega je 28.000 Talijana koji su najviše živjeli u gradovima i na obali i 32.000 Hrvata koji su živjeli po selima. U popisima porečke biskupije od 1257. do 1858. su zabilježena samo četiri biskupa Istranina koji su vrlo vjerojatno znali hrvatski, a u pulskoj biskupiji od 1302. do 1803. samo pet rodom Istrana koji su vjerojatno razumjeli hrvatski, dok su svi ostali bili rodom Talijani. Zbog toga djelovanje biskupa nije moglo imati većih uspjeha kod većine naroda. Kao prilog tome navodi se anegdota kada je jedan starac bio radosno iznenađen čuvši Dobrilinu propovijed na hrvatskom, misleći isprva da ju je naučio napamet. Također, problem je bio taj što je bilo malo pučkih škola i one koje su postojale su bile talijanske, gimnazije nisu postojale u cijeloj biskupiji, a zaklade, odnosno stipendije nisu postojale za hrvatsku mladež. Zbog toga se hrvatski puk nije mogao školovati, a to je bilo potrebno za svećeničko zvanje.²³ Mnogi Istarski Hrvati su se radovali što im je Dobrila bio biskup. Promovirao je otvaranje škola i govorio je često „Kad je već to navada na svietu čitanje i pisanje, treba da se je i naši ljudi poprime, inače bit će uvijek tuđji robovi“. Međutim, kad bi dolazio u župu i vidio da ljudi nisu prionuli čitanju i pisanju, znao je govoriti: „Aj! aj! Istri nije pomoći ... I doista naši su ljudi tako navikli robstvu, da si drugo šta ni ne žele. Hrvati u Istri su hrdje ni za što dobri: kad nema hljeba' u kući, tad ajde iskat ga na dug; kad ne gladuju, ne mare djelati i truditi se ni sebi ni drugim.“ Također mnogi su rodoljubivi svećenici potaknuti Dobrilom učili mladež čitati i pisati. Dobrila je podupirao sa novcem školovanje mladeži. Jedna od glavnih briga Dobrile je bila da odgoji hrvatsko svećenstvo radi očuvanja duhovne kreposti naroda i radi otporu talijanizaciji.²⁴

Dobrila je sudjelovao u buđenju nacionalne svijesti zbog čega su talijanske novine o njemu negativno pisale. Tu je narodnu svijest dizao pomoću pučke prosvjete i u tu svrhu je podržavao i novčano podupirao društvo sv. Jeronima osnovano u Zagrebu 1868. (katoličko književno društvo koje je izdavalo djela iz književnosti, kulture, povijesti

²³ Ibid 25 - 28

²⁴ Ibid 35

nabožna djela kao što su molitvenici). Također je naložio svom svećenstvu da priberu članove za to društvo, zbog čega je i više članova društva bilo iz Istre.²⁵ U porečkom (istarskom) saboru Dobrila je 1863. god. tijekom rasprave o saborskom poslovniku podupro zastupnika i župnika M. Jurinca koji je donio ispravak paragrafu da se zapisnici i saborski zaključci štampaju i na hrvatskom i talijanskom umjesto samo na talijanskom kako je predlagala tada talijanska većina. U svojem govoru podrške u saboru, Dobrila je izjavio da je pastir jednako Slavenima (Hrvatima i Slovencima) i Talijanima i traži da se zbog toga Talijani trebaju pravedno odnositi prema Slavenima. Ističe da Hrvati žive na prostoru Istre dvanaest i pol stoljeća i da su im prirodna prava ustanovljena Listopadskom diplomom koja daje ista prava svim narodima. Naglašava da je uskraćivanje hrvatskog jezika doprinosi zaustavljanju napretka naobrazbe slavenskog stanovništva i stvaranje neprijateljstva.²⁶ Većinski Talijani u Istarskom saboru su odbacili ovaj ispravak, a za ispravak su bili samo Juraj Dobrila, krčki Biskup Ivan Josip Vitezić, župnik mošćenički Mate Jurinac i kanonik Favento koji je prema pisanju Cvjetka Rubetića karakteriziran kao pošten Talijan. Ovaj govor u suštini pokazuje Dobrilin politički program borbe za prava Hrvata u Istri. Godine 1863. je u Istarskom saboru radio na tome da se odvoje slavenske i talijanske katastarske općine gdje bi se time postigla dioba narodnosti. Iste godine je kao poslanik u Carevinskom vijeću uspio ishoditi da se ukine carinarnica koja je bila na teret istarskom narodu.²⁷

Stav Dobrile prema političkom upravljanju Istrom je da bi bolja bila pravedna apsolutistička vlast koja bi dozvolila korištenje jezika u školi i upravama, jer se izbori obavljaju nepravedno, Talijani imaju veću razinu prosvjete i bolje imovinsko stanje, te sami hrvatski puk u Istri pokazuje nezrelost za javne poslove i nesposobnost za izbore. Prema riječima Dobrile: „Naši ljudi težaju zemlju a trgovinu ostavljaju Talijanom. Koji se od naših dadu na trgovinu, odreku se svoje narodnosti i pobožnosti. — Mislim, da se naši ne će moći odbraniti od talijanstva, uz koje stoji i vlada po svojih činovnicih,

²⁵ Ibid 37

²⁶ Ibid 49 - 51

²⁷ Ibid 52

nevještih našem jeziku i uploške mrzećih na Slavene.“²⁸ Dobrila je 1862. odlikovan od cara željeznom krunom drugog razreda za vjersko – prosvjetne zasluge.²⁹

Prvi književni rad Dobrile je bio prijevod talijanske poslanice iz 1850. tada pokojnog biskupa Jernej Bartol Legata. Godine 1854., dok je bio ravnatelj u tršćansko sjemeništu napisao je na hrvatskom jeziku molitvenik „Otče, budi volja tvoja“ koji je sadržavao molitve za razne prilike uključujući svete mise, za umiruće i bolesnike, za mornare i ostale. Mnogi Hrvati koji su znali čitati i pisati su posjedovali ovaj molitvenik u kući, a tiskao se tijekom i nakon Dobrilinog života te je dosegao 20 izdanja do 1980. Nadalje, pisao je „krasne poslanice“ na hrvatskom i talijanskom jeziku svake godine otkako je postao biskup, napisao je na hrvatskom molitvenik za djecu „Mladi Bogoljub“, prijevod „Psalama Davidovih“, prijevod „Knjige Tobijine“, nezavršeno djelo „Povjest o posljednjem obćem crkvenom saboru vatikanskom“, skup knjižica raznih poslovice, riječi, kratkih priča i različitih knjiga pod nazivom „Različno cvieće“, te razne propovijedi i homilije na hrvatskom, njemačkom i talijanskom. Također je utjecao na pokretanje prvih hrv. novina i časopisa u Istri „Naša Sloga“ (1870.) i kalendar „Istran“(1869.).³⁰ Uz Dobrilinu financijsku potporu, Slovenac Franjo Ravnik je pokrenuo taj kalendar, a tiskao se samo za godišta 1869. i 1870. nakon čega je Dobrila odbio njegovo daljnje financiranje.³¹ Prvi kalendar izlazi na 47 stranica, a članke su pisali Dobrila, Petar Studenac i Medo Pucić, dok je drugi imao 48 stranica, a članke su pisali Matko Laginja,

²⁸ Ibid 54

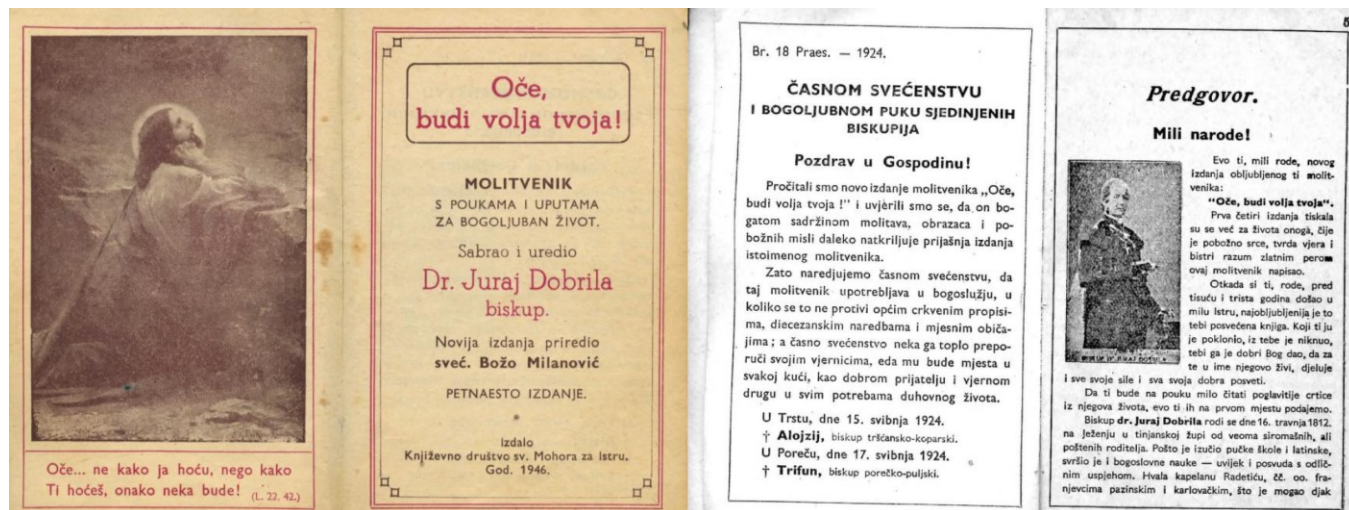
²⁹ Ibid 53 - 55

³⁰ Ibid 55 – 57; Zlatko Vince, „Odras književnojezičnih prilika u Hrvatskoj u Dobrilinoj pisanoj riječi“, *Zbornik sa znanstvenog skupa u povodu 100-godišnjice smrti Jurja Dobrile: Istarski preporoditelj Juraj Dobrila 1812. – 1882.*, Pazin, 1985., 128; „Otče, budi volja Tvoja“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1776/otce-budi-volja-tvoja#>; „Dobrila, Juraj“, Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Hrvatski biografski leksikon, Pristupljeno 07.09.2023. <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=720>

³¹ Maja Polić, "Pokretanje i djelovanje prvih preporodnih edicija kalendara Istran i lista Naša sloga u Pokrajini Istri i Kvarnerskim otocima." *Problemi sjevernog Jadrana* 14, br. - (2015): 31-54., str 40 - 41

Vjekoslav Spinčić, Vinko Zamlić i Ivan Lucić. Dobrila 05. srpnja 1875. prelazi iz porečko – pulske biskupije u Trst kao novi biskup gdje je tamo ostao do smrti 13. siječnja 1882.³²

Slika 4: Molitvenik Oče budi volja tvoja, petnaesto izdanje iz 1946.



Izvor: „Oče budi volja tvoja! Molitvenik (1946)“, Internet Archive, Pristupljeno 25.09.2023. https://archive.org/details/oce_budi_volja_tvoja_molitvenik_1946-juraj_dobrila/page/n3/mode/2up

Već je spomenuto da je Dobrila bio aktivan u Istarskom saboru koji je bio predstavničko tijelo Istre. Sabor je nastao nakon političko – upravnih komešanja Austrije u sredini 19. stoljeća. Nakon što je car Franjo Josip I. došao na prijestolje, ubrzo je proglasio oktroirani ustav 04. ožujka 1849., ali je ukinut 31. prosinca 1851. nakon čega započinje razdoblje Bachovog apsolutizma, kada je hrvatski sabor raspušten i kada je zabranjeno korištenje Hrvatske zastave trobojnice. Također 14. travnja 1851. je osnovano Carevinsko vijeće, savjetodavno tijelo Habsburške Monarhije sastavljeno od stalnih carevih savjetnika. Godine 1859. je uvedeno prošireno Carevinsko vijeće u kojima je sudjelovalo još 38 predstavnika iz svih zemalja Monarhije, iz Hrvatske Ambroz Vranyczany, a iz Slavonije Josip Juraj Strossmayer. U vijeću, federalisti su bili utjecajni

³² Rubetić, *Vjekopis Dra Jurja Dobrile* 55 – 57; „Otče, budi volja Tvoja“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1776/otce-budi-volja-tvoja#>

od centralista zbog čega je car 20. listopada 1860. izdao Listopadsku diplomu koji je predvidio osnivanje pokrajinskih sabora „Landtage“ koji su imali zakonodavne ovlasti.³³

Na zahtjev Ministarstva unutarnjih poslova, namjesnik iz Trsta barun Burger je dao prijedlog za osnivanje tri sabora u Primorju: jedan u Gorici, u Trstu i u Istri, a da sjedište za Istarski sabor bude u Poreču. Nakon 4 mjeseca od Listopadske diplome izlazi Veljački patent kao dopuna, a kojom se vraća apsolutizam cara. Tim patentom je bio određen sastav istarskog sabora: Ukupno ima 30 zastupnika koji se sastoje od:

- 3 virilista biskupa Trsta, Poreča i Krka
- 5 zastupnika veleposjeda
- 8 zastupnika gradova
- 2 zastupnika trgovačko – obrtničke komore
- 12 zastupnika seoskih ili vanjskih općina

Za sve zastupnike osim za seoske glasovanje je bilo izravno, a za seoske neizravno tako da su se birali izbornici ili fiducijari koji bi zatim birali zastupnike. Pravo glasa su za svaku kategoriju zasebno imali: Veleposjednici koji su plaćali najmanje 100 forinti zemljarine, svi u gradovima koji su plaćali najmanje 10 forinti izravnog poreza, u trgovačko – obrtničkim komorama samo članovi, a kod seoskih općina na svakih 500 stanovnika jedan fiducijar koji je plaćao 1 forint zemljarine. Iz ovoga se može iščitati da je glasanje za saborske zastupnike bilo skoro potpuno naklonjeno Talijanima: glasači su morali plaćati minimalni iznos zemljarine ili poreza, a to je većinski uključivalo bogatije talijansko stanovništvo, a sustav neizravnih glasanja zastupnika seoskih ili vanjskih općina je uvelike smanjilo utjecaj većinskog hrvatskog i slovenskog stanovništva gdje za 500 stanovnika vrijedi jedan glas odabranog fiducijara. Međutim i ti izabrani slavenski fiducijari su glasali za talijanske namjesnike jer su bili pod ekonomskim utjecajem

³³ Fran Barbalić, *Prvi istarski sabori (1861. – 1877.)*, Zagreb: JAZU, 1954., str 281 - 282; „Carevinsko vijeće“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 07.09.2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10779>; „Listopadska diploma“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 07.09.2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36798>>.

nadmoćnijeg talijanskog elementa.³⁴ Zbog sustava neposrednog glasovanja, 1861. je u Istri bilo samo 18.901 fiducijara koji su zatim glasali, a to je predstavljalo samo 8% ukupnog stanovništva³⁵

5. Istarski sabor do pojave druge generacije preporoditelja

Fran Barbalić u svojem djelu „Prvi Istarski sabori (1861. – 1877.)“ detaljno opisuje zbivanja i rad sabora uz govore većinom hrvatskih zastupnika sve do sedmog zasjedanja četvrte periode 1876., ali daje sažete podatke i za kasnija zasjedanja. U ovoj literaturi se može vidjeti borba hrvatskih zastupnika za hrvatski jezik i Hrvatske škole u saboru koji je bio naklonjen talijanskoj većini do te mjere da su poništavali mandate legitimno izabranim hrvatskim predstavnicima.

Slika 5: Istarska sabornica u Poreču, slikano 1920.



Izvor: „Istarski sabor“, Istrapedia, Pristupljeno 25.09.2023.

<https://www.istrapedia.hr/hr teme/8/istarski-sabor/>

³⁴ Barbalić, *Prvi istarski sabor (1861. – 1877.)*, str 283 – 284; Petar Strčić, "Prilog povijesti Istarskog sabora (1861-1916)." *Arhivski vjesnik*, br. 34-35 (1992)., 56 - 57

³⁵ Barbalić, *Prvi istarski sabor (1861. – 1877.)*, str 316

5.1 Prva perioda

Zadatak svih pokrajinskih sabora je bio da odaberu zastupnike za Carevinsko vijeće. Prva perioda sabora je trajala od 06. travnja 1861. do 24. rujna 1861. i sabor je trebao odabrati 2 zastupnika za Carevinsko vijeće. Nakon šest zasjedanja prvog sabora koje su se održale u tom razdoblju, sabor nije izabrao carevinske zastupnike iz razloga što je talijanska saborska većina opstruirala donošenje odluke i zbog toga je raspušten od strane Vlade. Od ukupno 30 članova izbornog tijela prvog sabora, bilo je samo 3 Hrvata: kao virilisti porečko – pulski biskup Dobrila i Krčki biskup Ivan Vitezić, kao zastupnik seoskih ili vanjskih općina biskup Franjo Feretić, te jedan Slovenac: Tršćanski biskup Jernej Bartol Legat. Bio je još jedan Hrvat Josip Samsa, ali se odrekao mandata odmah na početku.³⁶ Na četvrtoj sjednici Biskup Legat uz podršku biskupa Vitezića je na saborskoj sjednici predložio uvođenje dvojezičnosti pokrajinskih ureda, tako da se činovnici mogu sporazumjeti sa Slavenima na njihovom jeziku. Dio talijanskih zastupnika je odbilo prijedlog, ali jedan po imenu Amoroso je predložio da se imenuje jedan činovnik u pokrajini koji zna slavenske jezike za slučaj da je to potrebno u radu sa strankama, ali da službeni jezik sabora mora biti talijanski. Njegov prijedlog je bio prihvaćen od strane sabora. Na petoj sjednici Feretić uz podršku Vitezića je tri puta tražio da se saborski spisi objavljuju na oba jezika u službenom listu „Osservatore Triestino“, međutim njegov prijedlog je odbijen.³⁷

5.2 Druga perioda

Zbog nebiranja zastupnika za Carevinsko vijeće prosvjedovao je dio općina tako da su objavili svoj prosvjed u listu „Osservatore Triestino“, te su prema namjesniku austrijske vlade Burgeru 56 općina poslale dopis vjernosti vladaru. Zbog toga što je vlada raspustila sabor, bili su potrebni novi izbori, a Burger je poduzeo mjere da se u novi sabor izaberu oni koji će htjeti birati zastupnike za Carevinsko vijeće, a sva tri

³⁶ Ibid 284 – 285

³⁷ Ibid 295 – 298

virilista biskupa su obećali pomoći svojim utjecajem na narod za odabir saborskih zastupnika.³⁸ U novom drugom zasjedanju sabora, Hrvati i Slovenci su imali sedam zastupnika: biskupe viriliste Legat, Dobrila i Ivan Vitezić, iz gradova Matija Jurinac, a iz vanjskih općina Martin Šote – Šumberac, Josip Samsa i Franjo Feretić. Novi sabor je zasjedao 25. rujna 1861. i činio je drugu periodu istarskog sabora sve do 17. veljače 1867. Iz statistike glasovanja koja se nalazi u djelu Franje Barbalića „Prvi Istarski sabor“ se može vidjeti vrlo nizak postotak glasača odnosno njihove slabe zainteresiranosti za izbore: za seoske ili vanjske općine najveći broj od ukupnih glasača je iznosio 38% kod općine Pazina i Labina, a najniže 15% kod općine Rovinja, Poreča, Vodnjana i Pule. Iz skupine gradova je glasalo samo 33%, a veleposjednika 17%. Jedino je kod trgovačkih komora broj glasača bio visok: 73%.³⁹ Taj novi sabor je 26. rujna 1861. odabrao Jurja Dobrila i Burgera kao zastupnike Carevinskog vijeća, s time da je Burger dobio više glasova od Dobrile.⁴⁰

Na sjednici sabora 13. siječnja 1863., na prijedlog jednog zastupnika Faventa da se zapisnici sabora stenografiraju i daju u javnost, Dobrila, Vitezić i sam Favento je podupro dodatak prijedloga Matije Jurinca da se zapisi tiskaju i na hrvatskom jeziku. Na protivljenje Talijana, Jurinac odgovara: „Dva elementa, talijanski i slavenski, od kojih je sastavljena naša pokrajina, koja u ovoj dvorani vidi sakupljene svoje zastupnike, ako hoće pokazati, da su zadojeni pravom revnošću (zelo) za unapređenje dobra domovine, moraju ići u susret jedan drugome, približiti se, pružiti ruku, i tako ujedinjeni u slozi i uzajamnom poštovanju jedan drugome priznati recipročna prava i izvršavati dužnosti.” „Zanijekati ovo, bila bi otvorena nepravda, jer Slaveni stojeći pod istim teretima imaju pravo na ista dobročinstva. – Tako se prakticira u Goričkoj i Dalmaciji, pokrajinama miješanih narodnosti, kao što je naša, gdje se oba elementa poštuju uzajamno i priznaju doista recipročna prava... Držimo se pravila „suum cuique“, svakome svoje.“ Nakon Jurinca, Dobrila izjavljuje: „Od 1.200 godina naovamo Slaveni su u Istri. Bili su pod Rimljanima. Prošlo je dvanaest vjekova i ostali su uvijek Slaveni. To dokazuje, kako je teško promijeniti njihovu narodnost i njihov jezik. Imamo ovdje u Poreču talijanske škole,

³⁸ Ibid 298 - 230

³⁹ Ibid 306, 315

⁴⁰ Ibid 318

urede, zavode, a koju korist vidimo, koje dobro za Slavene?.... U prošlim vremenima se u pučkim školama poučavalo čitati i pisati isključivo njemačkim jezikom, i Talijani pokrajine su se uvelike tužili. Od 30 godina naovamo nemamo nijedne njemačke škole i nije se nikada primoravao narod na njemački jezik. Zar se hoće sada upotrebiti sila, da se nametne talijanski jezik?... U Gorici ima Talijana, Slovenaca i Nijemaca, i uzeli su se u obzir njihovi jezici. Sami članovi talijanske narodnosti Zemaljskog odbora odobrili su to... I u Dalmaciji i u Moravskoj to se uzelo u obzir. Svuda se poštuju različite narodnosti... Slavenski narod spava, ali tko spava nije umro. Tko spava može se probuditi i kada se probudi, mogao bi to učiniti na način koji bi bio možda neugodan za talijanski elemenat. Molim zato, da budete pravedni i da se prihvati Jurinčev dodatak.⁴¹ Jedan zastupnik Flego je dobio da je to pitanje već riješeno u prvom saboru, na što mu Dobrila odgovara da prvi sabor nije glasao za zastupnike Carevinskog vijeća, te stoga ne moraju ponavljati iste odluke. Još jedan zastupnik Parisini izjavljuje da to predstavlja teškoće jer se ne zna da li treba uvažiti slovenski ili srpski, da se govore različita narječja, te da Slaveni ne znaju ni čitati ni pisati. Na to mu Dobrila odgovara da i u različitim pokrajinama Istre se različito priča talijanski, pa postoji jedan pisani talijanski jezik koji se razumije, a kao dokaz za slavenski jezik daje primjer knjige crkvene literature „Evandjelje“ pisana na slavenskom jeziku koja se upotrebljava u cijeloj pokrajini pa čak i u Bosni. Unatoč svemu tome, prijedlog nije prihvaćen.⁴²

Na trećem zasjedanju 1864. na kojem se raspravljalo o stipendijama za učenike, plaćama i penzijama učitelja te ostalim stvarima vezano za školstvo, Dobrila izjavljuje kako je potrebno da činovnici znaju slavenski jezik i daje primjer seljaka koji je skoro završio u zatvoru jer je tumač krivo protumačio činovniku koji je pričao samo talijanski da taj seljak ne želi dati izjavu kao svjedok. Kao uzrok tome navodi da se ne pruža dovoljno prilika u školama za učenje slavenskog jezika, a za primjer navodi gimnaziju u Kopru koja bespotrebno gubi vrijeme učenika na grčki jezik i ostale predmete umjesto

⁴¹ Ibid 325 - 326

⁴² Ibid 327

da imaju katedru za slavenski jezik koji bi koristio svim potencijalnim budućim svećenicima, liječnicima, sudcima i odvjetnicima.⁴³

5.3 Treća perioda

U trećoj periodi istarskog sabora koja je trajala od 18. veljače 1867. do 19. kolovoza 1870 među početno izabranim hrvatsko – slovenskim zastupnicima su bili Legat, Dobrila, Vitezić, Jurinac (koji je umro u vrijeme drugog zasjedanja) i Feretić, a kod naknadnih izbora kasnije Ravnik. Odaziv na glasanje je opet bio nizak.⁴⁴ U sedmoj i osmoj sjednici sabora 1868. jedan zastupnik sabora i Carevinskog vijeća Oracij Colombani je predložio da se ukinu tri zastupništva iz virilista pod obrazloženjem da je u saboru već ima 6 klerika i da čine jedan stalež unutar sabora, te se pita čemu će biskupi u saboru. O tome se raspravljalo i u desetoj sjednici, ali su biskupi virilisti bili odsutni. Favento je odgovorio Colmobjaniju da su oni također pripadnici naroda i imaju pravo na prisustvovanje saboru, te je nazvao njegov prijedlog djetinjastim, na što ga je predsjednik sabora opomenuo. Zatim se javio zastupnik Madonizza koji je podržao Colombanijev prijedlog i izjavljuje da biskupi ne bi smjeli biti u saboru jer su vezani sa rimskom kurijom (glavnom crkvenom upravom). Zatim se javlja Feretić koji je i sam bio biskup (ali ne virilist) te kaže da je cijela pokrajina katolička, te je opravdano da crkva zastupa svoje interese i interese katolika. Dio talijanskih zastupnika je podržalo Colombanijev prijedlog, a predsjednik sabora se također žalio na to da virilisti biskupi nisu bili prisutni unatoč tome što su Dobrila i Vitezić opravdali svoj izostanak, a osim toga nije se žalio na izostanak drugih talijanskih zastupnika.⁴⁵ Iz ovoga se vidi da su protu – hrvatski nastrojani talijanski zastupnici radili protiv biskupa zbog njihovog zastupanja hrvatskih seljaka, koristeći razne argumente protiv njih i njihovog djelovanja u nastojanju da ih isključe iz sabora.

⁴³ Ibid 336 - 337

⁴⁴ Ibid 344

⁴⁵ Ibid 356

Pazinska općina je sastavila molbu da se fratarska gimnazija u Pazinu pretvori u talijansku, a tu je molbu Zemaljski odbor istarskog sabora proslijedio Carevinskom vijeću u Beč 05. ožujka 1868., unatoč tome što je vlada već odredila da je koparska gimnazija talijanska. Slovenski zastupnik Svetec je u Carevinskom vijeću predlagao da se uzme u obzir slavenski narod po tom pitanju, ali je odbijen pod razlogom da za to nema molba slavenskog stanovništva. Na to su se hrvatsko - slovenski zastupnici pobrinuli da dio općina pošalje molbu u kojoj traže da gimnazija u Pazinu bude hrvatska. Namjesništvo Carevinskog vijeća je zatim na to odgovorilo da već postoje dvije talijanske gimnazije u Primorju, i bilo bi pravedno da sljedeća bude hrvatsko – njemačka. Zemaljski odbor je tražio od zastupnika Carevinskog vijeća Franje Vidulichia i Colombanija da izjave odgovornom ministru kako je bolje ukinuti gimnaziju nego da ostane njemačka ili postane hrvatska. Borba istarskih Hrvata i preporoditelja za hrvatsku gimnaziju u Pazinu je još dugo trajala sve dok nije konačno otvorena 1899.⁴⁶

Slovenski zastupnici u Carevinskom vijeću iz Kranjske su tražili od vijeća da bivši dio austrijske Istre priključi Kranjskoj, a na to je Zemaljski odbor Istarskog sabora zatražio od talijanskog povjesničara Pietra Kandlera da napravi monografiju Istre i poslao ju je zastupnicima Istarskog sabora u Carevinskom vijeću. Odbor je također Ministarstvu unutrašnjih poslova poslao memorandum u kojem se spominje da je Istra talijanska pokrajina sa samo jednim jezikom - talijanskim. Talijanski zastupnici su također odbijali prijedloge od Feretića za razdiobu općina jer su veće općine išle u njihovu korist.⁴⁷

5.4 Četvrta perioda

Četvrta perioda istarskog sabora je trajala od 20. kolovoza 1870. do 04. travnja 1877. i prema novom izbornom zakonu biralo se ukupno 33 članova: 3 virilista i 30 izabраниh zastupnika, s time da se broj zastupnika gradova povećao sa 8 na 11. Iako je saborska većina htjela prije da se glasovi virilista ukinu, oni su i dalje ostali. Od biskupa

⁴⁶ Ibid 357 - 358

⁴⁷ Ibid 358

virilista Jernej Bartol Legat je umro, a njegovo mjesto je zatim popunio Dobrila u sedmom zasjedanju, koji je također postao biskup u Trstu 1875. Tako su na mjesto virilista do kraja četvrte periode ostali Vitezić i Dobrila sa kasnije zastupničkim mjestom porečko-pulskog biskupa nepopunjenim. Od ostalih hrvatsko - slovenskih zastupnika su početno izabrani Ivan Grubiša, Anton Rubeša, Franjo Marotti, Franjo Feretić i Anton Bogović sa nekim promjenama tijekom kasnijih sjednica. U četvrtoj periodi virilisti biskupi više nisu dolazili u sabor, vjerojatno zato što su bili napadani od strane talijanskih zastupnika iz prošle periode. Feretić je također prestao dolaziti u sabor, vidjevši neprijateljstvo Talijana, ali pojavljuju se u ovoj periodi novi zastupnici interesa hrvatskog stanovništva koji nisu bili svećenici.⁴⁸

U ovoj periodi odmah na početku se pokušalo osporiti odabir hrvatskih zastupnika, žaleći se Fran Colombis i općina Cres na nepravilnosti u izborima. Sabor je poništio izbor Feretića i Bogovića, nakon čega su u naknadnim izborima 09. rujna 1871. ponovno izabrani. Zatim nakon što je zastupnik Madonizza umro, u naknadnim izborima istog datuma je odabran don Ivan Zamarin, župnik u Izoli, ali nije postao zastupnik jer za verifikaciju njegovog izbora je glasalo samo 7 od 21 zastupnika istarskog sabora unatoč tome što su izbori bili pravilni. Zamarin je uputio prosvjedno pismo saboru, ali predsjednik sabora zanemaruje njegov prosvjed. Kod drugih naknadnih izbora Zamarin je opet izabran, ali Zemaljski odbor poništava rezultat na temelju nevaljanih glasova. Zatim kod trećih naknadnih izbora gdje je opet izabran, sabor odbija verificirati njegov glas jer je usmeno i preko štampe vrijeđao sabor, na što su Grubiša i Marotti predložili da se njegov mandat verificira jer ga je izabrao narod već 3 puta i da se problem vrijeđanja može riješiti tužbom na sudu ako je netko uvrijeđen. Međutim za taj prijedlog nije bilo većine glasova i njegov izbor opet nije verificiran, a četvrti put je izabran Madonizza iz Kopra čiji je mandat verificiran.⁴⁹

Na petoj sjednici se raspravljalo o imenovanju putujućeg učitelja poljodjelstva, na što su svoje nezadovoljstvo istaknuli Grubiša, Rubeša i Marotti koji izjavljuju da nema koristi imati učitelje koji znaju samo talijanski i da se novac iskoristi na bolje stvari.

⁴⁸ Ibid 363 - 367

⁴⁹ Ibid 370 - 373

Sabor je odbacio kritike i ostavio je stvar na daljnje razmatranje.⁵⁰ Na sedmoj sjednici 10. listopada 1871. zastupnik Marotti je dao prijedlog da se općine Kastav i Podgrad uvrste u izvan-carinsko područje kao i ostatak Istre, jer šalju zastupnika u Istarski sabor ali i dalje podliježu carini. Opisao je loše ekonomsko stanje tih općina u jednoj pjesmi na hrvatskom jeziku koju je izrekao u saboru i tada je prvi put zapisan hrvatski jezik u stenografskom zapisniku sabora. Njegov prijedlog je prihvaćen jednoglasno. Talijanski zastupnici su opet htjeli da se svećenicima zabrani zastupništvo u saboru, ali taj prijedlog nije prošao.⁵¹ U petom zasjedanju 1874. u zapisnicima sabora se nalaze imena hrvatskih sela na hrvatskom jeziku, ali dio njih je imao krive nazive i to je bio česti slučaj.⁵² Datuma 18. listopada 1910. održana je zadnja sjednica Istarskog sabora iako je formalno djelovao do 1916., a do tada nikad nije bilo priznato službeno pravo korištenja hrvatskog jezika na sjednicama.⁵³

Ovo razdoblje od početka djelovanja istarskog sabora spada pod središnju fazu nacionalne integracije prema klasifikaciji Mirjane Gross, i traje sve do 1907. Prvu etapu ove faze koja traje od 1861. do 1870. obilježava već spomenuto djelovanje hrvatskih preporoditelja u Istarskom saboru, zatim otvaranje čitaonica u Kastvu 1866. i Puli 1869. i tiskanje kalendara Istran. Drugu etapu od 1870. do 1882. obilježava pokretanje lista *Naša sloga*, veća suradnja hrvatskih preporoditelja i Slovenaca u Trstu i Primorju kroz tabore (političke preporodne skupove naroda na otvorenom) i kroz osnivanje Slovensko – hrvatskog političkog društva, zatim je obilježava osnivanje „Domorodnog izbornog odbora za Istru“ 1873. u Trstu koje je imalo za cilj voditi predizbornu političku kampanju tijekom izbora za Carevinsko vijeće s obzirom da su se tada prema novom izbornom zakonu birali direktno umjesto preko Istarskog sabora kao prije, te osnivanje „Bratovštine hrvatskih ljudi u Istri u Kastvu“ 1874. s ciljem prikupljanja stipendija za Hrvatske đake u Istri i Kvarneru.⁵⁴ Tada je također počela djelovati nova generacija preporoditelja: Matko Laginja, Matko Mandić i Vjekoslav Spinčić. Treću etapu od 1882.

⁵⁰ Ibid 375 - 378

⁵¹ Ibid 378 - 379

⁵² Ibid 385 - 388

⁵³ Ernest Radetić, *Istarski zapisi*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1969, 226

⁵⁴ Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama - Naša sloga 1870.-1915.*, 45 - 49

do 1907. karakterizira uspješna borba u zapadnom dijelu Istre gdje su Talijani bili vrlo utjecajni, rast hrvatskog i slovenskog građanskog sloja, politički uspjesi Hrvatsko – slovenske stranke, prvi pozdravni govor održan na hrvatskom jeziku u Istarskom saboru od strane vladinog komesara, osnivanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, politički uspjesi Laginja, Mandića i Spinčića.⁵⁵

6. Druga generacija preporoditelja: Istarski trolist Matko Laginja,

Matko Mandić i Vjekoslav Spinčić

Poslije djelovanja Dobrile, od 1880.-ih pa na dalje političku borbu preuzima drugi naraštaj hrvatskih preporoditelja u Istri koji još intenzivnije rade u borbi za nacionalna prava i od kojih su bili Laginja, Mandić i Spinčić.⁵⁶ Godina 1850.-ih i šezdesetih se poboljšalo ekonomsko stanje što je dovelo do pojave naraštaja intelektualaca iz građanskog sloja koji su potjecali iz sela, a njihovom djelovanju je pomoglo i tadašnje političko stanje nakon pada Bachovog neoapsolutizma, razvoj kapitalističke proizvodnje i jačanje Trsta, Rijeke i Pule. Ta nova generacija je uz neke iznimke slijedila stajališta dr. Ante Starčevića i njegove pravaške stranke koju obilježava hrvatstvo i koncepcije o integraciji hrvatskih teritorija među kojima je Istra.⁵⁷ Spomenuti trojac je čak kritizirao političko djelovanje prošlog naraštaja predvođenog Dobrilom koji su bili sljedbenici Strossmayerove ideje južnoslavenstva, iako bez njihovog djelovanja ne bi moglo doći do daljnjeg razvoja preporoda u Istri. Nova generacija preporoditelja je bila puno oštrija u političkom djelovanju nego pripadnici prošle generacije koji su zbog svoje klerikalne službe morali biti pažljiviji.⁵⁸

⁵⁵ Ibid 50 - 51

⁵⁶ Mirjana Strčić i Petar Strčić *Hrvatski istarski trolist: Laginja, Mandić, Spinčić*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1996. 7

⁵⁷ Željko, Klaić. "Prilog za biografiju Matka Laginje: u povodu 150. godišnjice rođenja." *Časopis za suvremenu povijest* 34, br. 2 (2002). 155; M, Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist Laginja, Mandić, Spinčić*, 9 – 16; Nevio Šetić, "Životni kraj Matka Laginje i posmrtno počasti koje su mu iskazane 1930. godine." *Kroatologija* 2, br. 2 (2011), 162

⁵⁸ Klaić, *Prilog za biografiju Matka Laginje: u povodu 150. godišnjice rođenja*, 155; M. Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist Laginja, Mandić, Spinčić*, 9 - 16

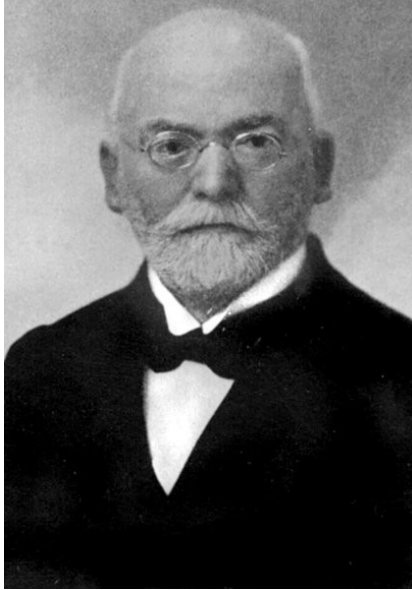
6.1 Matko Laginja

Matko Laginja rođen 10. kolovoza 1852. u Klani, pohađao je osnovnu školu u istom mjestu, a koja je bila pod utjecajem slovenskog preporoditelja Frana Ravnika, župnika Kastva sa dobrim znanjem hrvatskog jezika. Zatim je polazio gimnaziju u Rijeci od 1863. do 1871., gdje mu je predavao Franjo Jelačić, posvećeni zagovornik Starčevićevog pravaštva. U Gracu je od 1876. – 1877. pohađao trgovačko obrtničku školu, a od 1877. do 1879. višu trgovačku školu u Trstu. Prvi njegov javni istup kao gimnazijalca je bio vezan uz djelatnost kastavske „Čitalnice“, gdje je kasnije bio dramski pisac, režiser i glumac, a prvi književni istup je ostvario pisanjem uvodne pjesme pod naslovom „Istranom“ za kalendar „Istran“ izdanja 1870. Te je godine kalendar u svom sadržaju bio vrlo pravaški i borbeno orijentiran, drugačije od južnoslavenske političke ideje Dobrile zbog čega je on odbio njegovo daljnje financiranje. Laginja je smatrao da se hrvatska može ekonomski razviti samo ujedinjenjem hrvatskih zemalja, nacionalnom integracijom i privrednim, prosvjetnim i kulturnim osvješćivanjem naroda.⁵⁹ Osnivanjem „Bratovštine hrvatskih ljudi u Istri“ 1874., ona postaje prva politička organizacija hrvatskog naroda Istre i Kvarnera i imala je utjecaj na stvaranje hrvatskog školovanog kadra. Uz zaslugu Laginje, bratovština je u nazivu jasno oslovljena kao hrvatska i ne nosi neutralan naziv kao što je „Kastavska čitalnica“, prva hrvatska čitaonica iz 1866. Laginja je 1880. postao tajnik općine Kastav i poduzimao je mjere kojima bi zaustavio pritisak talijanskih političkih krugova, ali je uvidio da mora promijeniti svoju pravašku koncepciju zbog toga što je političko – društveni status u Istri bio drugačiji nego u Banskoj Hrvatskoj. Primjer toga je Starčevićeva tvrdnja kako su Slovenci „planinski Hrvati“, dok su u Istri oni također radili na osvješćivanju vlastitog narodnog identiteta.⁶⁰

Slika 6: Matko Laginja

⁵⁹ Ibid 27 - 28

⁶⁰ Ibid 29



Izvor: „Laginja, Matko“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 25.09.2023.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35110>

Dok je Laginja uređivao Našu Slogu, pisao je priloge na štokavskom i čakavskom koji je bio raširen u Istri.⁶¹ Od 1870. – ih pa nadalje kroz uređivanje Naše sloga i obavljanja dužnosti tajnika općine započeo je svoj politički uspon. Nakon što umiru Mate i Ivan Bastian, Laginja i Dobrila na kraće vrijeme sami uređuju Našu slogu, a ubrzo nakon toga list zauzima borbeniji stav protiv talijanske prevlasti. Talijanski vladajući sloj je uvidio prijetnju, te nakon ujedinjenja Kraljevine Italije postaju aktivniji i osnivaju iredentistička udruženja koji djeluju uz pomoć kraljevine. Laginja se 1882. kandidirao za Istarski sabor, te je izabran 1883.⁶² Iako su tada izabrana 5 hrvatsko – slovenskih kandidata, trojici su nepravедno izbori poništeni, a od ostalih dvojice su bili Laginja i svećenik Vinko Zamlić, oba preporoditelja nove generacije. Značajan potez Laginje u saboru se zbio 21. kolovoza 1883. kada je započeo govor na talijanskom a zatim nastavio na hrvatskom. Odmah tijekom govora, protivnički zastupnici su bučno protestirali i reagirali, a kad je protest popustio dovršio je govor na talijanskom, u kojem je izrazio nezadovoljstvo radi njihovog protesta i radi odbijanja mandata troje hrvatsko –

⁶¹ Ivan Zoričić, "Matko Laginja i hrvatski jezik u Istri.", *Jezik* 55, br. 3 (2008), 84 - 85

⁶² M, Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist Laginja, Mandić, Spinčić*, 30 - 32

slovenskih zastupnika. Govor Laginje je toliko razbjesnio talijanski puk u Poreču, bogati i siromašni, da su ga nakon izlaska iz sabora u želji za linčovanjem udarali i gonili, te je morao bježati kroz ulice i tek je sutradan sa Zamličem napustio grad. Ovaj događaj je Laginja vrlo dobro preokrenuo u svoju korist: Objavio je da ne može ići na sjednice sabora jer mu je život ugrožen, a ta skandalozna vijest se proširila po austro – ugarskoj i obznanjena je u Parlamentu u Beču od strane zastupnika Dinka Vitezića. Ovo je pokvarilo sliku talijanskih krugova koji su se opisivali kao liberalima i demokratima, a Laginja je time dobio veći publicitet.⁶³

On je također uvidio zaostali i lihvarski ekonomski sustav koji je uništavao istarskog seljaka, i zbog toga se 1885. angažirao da pokuša smanjiti davanja, za razduživanje seljačkih posjeda i zaustavljanju lihvarstva. U Kastvu je osnovao Delavsku školu i gospodarsku zadругu koja je bila prva u Istri takve vrste, a bila je ojačana manjim razgranatim kreditnim štedionicama zvanih „posujilnice“. Godine 1891. u Puli osniva Istarsku posujilnicu a 1903. Gospodarsku savez ujedini savez gospodarskih udruženja u pokrajini. Laginja je čak osnovao posujilnicu talijanskom seljaštvu na jugu Istre i bila je prihvaćena zbog njene koristi. Laginja je također svojoj politici uspješno privukao dr. Dinka Vitezića, brata krčkog biskupa Ivana Vitezića. On je zatim kao i Laginja oštro zastupao interese Hrvata u Istri. Laginja se također protivio ekonomskoj politici Austrije prema Istri koja se obazirala samo na razvoj Pule i Trst, a kritizirao je trgovinski ugovor s Italijom koji je omogućavao uvoz jeftinih vina u vrijeme širenja bolesti domaće vinove loze.⁶⁴

Nakon osamdesetih godina 19. stoljeća jača imperijalizam i iredentizam iz Rima, pa tako uvidjevši da brzo gube poziciju i utjecaj u Istri, iredentističke organizacije počinju otvarati talijanske škole u hrvatskim naseljima, nadajući se da će brzom izobrazbom mladih u tim školama zadržati svoj utjecaj. U odgovoru na to osniva se 24. veljače 1893. „Družba sv. Ćirila i Metoda“, čiji je predsjednik bio Vitezić, a ostali važni članovi Laginja i Viktor Car Emin, a cilj družbe je bio suprotstaviti se talijanskim organizacijama „Pro patria“ i „Lega nazionale“ na polju predškolske i osnovnoškolske naobrazbe u hrvatskim

⁶³ Ibid 32 – 34; Zoričić, *Matko Laginja i hrvatski jezik u Istri*, 82

⁶⁴ M, Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist Laginja, Mandić, Spinčić*, 35 - 36

selima. Organizacija je postala toliko značajna da je imala pomoć iz Banske Hrvatske i Dalmacije. Tako je uz pomoć Laginje 1899. otvorena već spomenuta prva Hrvatska najviša obrazovna ustanova u Istri: Pazinska gimnazija. Osim toga se borio i za upotrebu hrvatskog jezika u hrvatskim općinama, sudovima i ostalim školama.⁶⁵

Laginja otvara svoju tiskaru u Puli 1899. tiska i list Naša sloga, i tu Naša sloga prelazi iz Trsta. U tiskari Laginje su se tiskali i ostali listovi. Osniva list po nazivu „Omnibus“ koji u prijevodu znači „za sve“, a izlazi od 15. listopada 1904. do 22. lipnja 1912. Prilozi u listu su pisani na hrvatskom, talijanskom i njemačkom, a cilj je bio suzbijanje asimilacije Hrvata na području Pule, kao i upoznavanje Talijana i Nijemaca sa problemima hrvatskog stanovništva u Istri. Izlazio je na 2 do 4 stranice sa nakladom od 2000 primjeraka i imao je dobru čitanost.⁶⁶

Godine 1890. Matko Laginja premješta odvjetnički ured iz Voloskog u Pulu. Zatim 1907., on uz Vjekoslava Spinčića i Matka Mandića biva izabran u Bečki parlament, a to je bio značajan uspjeh za Hrvatski pokret.⁶⁷ Ovime se je nedvojbeno pokazalo Austriji i Europi da u Istri ima hrvatski narod sa značajnom političkom snagom. Od 6 izbornih kotara, u 3 pretežito hrvatskih kotara su hrvatski kandidati dobili sve glasove, a u druga 3 talijanska došlo je do užih izbora gdje su također bili odabrani svi hrvatski kandidati, što je izazvalo paniku u talijanskim redovima.⁶⁸ Nakon toga je preostala još samo borba za pokrajinski sabor gdje je bilo zadnje uporište talijanske većine. Mandić u izvještaju o izborima izjavljuje: „U borbi, koja sada nastaje bit će istarski i tršćanski Talijani poduprti moralno i novčano od cijele ujedinjene Italije. A dužnost je naroda, da budu tamošnji

⁶⁵ Ibid 36 – 37; Dinko Župan, „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u »dugom« 19. stoljeću“ u *Temelji moderne Hrvatske/ Hrvatske zemlje u “dugom” 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, Zagreb: Matica hrvatska, 2016., 279; Radetić, *Istarski Zapisi*, 174

⁶⁶ Željko Klaić. "Promišljanja o političkoj aktivnosti Matka Laginje, u povodu pokretanja lista Omnibus i održavanja općinskih izbora u Puli 1905." *Časopis za suvremenu povijest* 41, br. 2 (2009), 544, 548; Luciano Giuricin, „Omnibus“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023.
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3573/omnibus#>

⁶⁷ M, Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist Laginja, Mandić, Spinčić*, 38

⁶⁸ Radetić, *Istarski zapisi*, str 195

Hrvati najobilnije poduprti od cijelog hrvatskog naroda, koji će time stvarati i za buduću – proširenu Hrvatsku!.”⁶⁹

U to vrijeme, Laginja je smatrao da je dosegao vrhunac svog političkog djelovanja i počeo je zagovarati politiku smirivanja nacionalnih i političkih tenzija, uz užu suradnju hrvatskih, slovenskih i talijanskih predstavnika radi jačem zajedničkom otporu Beču i pangermanizmu. Međutim to nije dalo rezultata, prijetnja iredentizma iz Rima je i dalje postojala, te je početak Prvog svjetskog rata zaustavio daljnje napredovanje preporodnog pokreta. Laginja uviđa opasnost koja prijeti od stvaranja netrpeljivosti među raznim južnoslavenskim narodima, i zato djelomično preuzima južnoslavensko stajalište prijašnje generacije Istarskih preporoditelja, unatoč tome što je prije takvu ideju odbacivao zbog svog pravaštva.⁷⁰ Nakon prvog svjetskog rata, on napušta Istru zbog nemogućnosti vođenja politike pod talijanskim fašizmom i počinje se baviti politikom unutar Kraljevine SHS, iako nije u potpunosti zaboravio na Istru. Međutim politika i politička borba je bila drugačija, prema riječima Krleže u „balkanskoj krčmi“ nego u Istri, a za razliku od parlamentarizma Austro – Ugarske i unatoč političkim borbama, u SHS je sve ključne odluke donosio kralj Aleksandar.⁷¹ Unatoč tome, on u Zagrebu čak postaje ban u veljači 1920. čiju je dužnost obnašao sve do kraja godine kada je bio smijenjen.⁷²

6.2 Matko Mandić

Matko Mandić rođen 22. rujna 1849. u kastavskom zaseoku Mihotiću, pohađao je gimnaziju u Rijeci i Senju i postao je svećenikom 1874. nakon bogoslovije u Gorici i Trstu. Zatim je u Pragu pohađao prirodne znanosti na fakultetu.⁷³ Sve do 1860 – ih, za prosječnog Istarskog dječaka iz seljačke obitelji koji se želio obrazovati ili postignuti veći status u društvu, bilo je potrebno da se izloži talijanizaciji ili germanizaciji. Mandić je

⁶⁹ Ibid 199

⁷⁰ M, Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist Laginja, Mandić, Spinčić*, 39

⁷¹ Klaić, Prilog za biografiju Matka Laginje: u povodu 150. godišnjice rođenja, 159

⁷² M, Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist Laginja, Mandić, Spinčić*, 40 - 44

⁷³ Ibid 73 - 74

zbog svojeg obrazovanja u Gorici ostao svjestan hrvatskog nacionalnog identiteta, a to nije ništa novo jer se i Dobrila tamo školovao. Osim toga u Mandićevom rodnom kastavskom zavičaju su se 1848./49. vodile političke borbe protiv talijanizacije, a Trst postaje hrvatsko središte i tu je Mandić proveo dio svog životnog puta. Kastav se dugo vrijeme uspješno sačuvao od talijanske političke prevlasti.⁷⁴

Slika 7: Matko Mandić



Izvor: „Mandić, Matko“, Istrapedia, Pristupljeno 25.09.2023.

<https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/173/mandic-matko>

Mandić prvi puta 01. veljača 1883. potpisuje uvodnik Naše sloge i završava tekst uz pravaško geslo: „Bog i Hrvati“. Unatoč tome što je bio sljedbenik stranke prava dr. Ante Starčevića, on kao i Laginja nije podržavao ideju koja je smatrala Slovence Hrvatima, jer je vidio i njihovu nacionalnu borbu u Istri. Sudjelovao je u Istarskom saboru od 1889. sve do 1915. kada je umro. Njegova suradnja sa slovenskom stranom mu je pomogla da 1907. bude izabran kao zastupnik u Carevinskom vijeću.⁷⁵ Postao je predsjednik važne organizacije „Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“ u Puli 1908. – 1912., političkog društva Slovenaca u Austrijskom primorju „Edinost“ u Trstu 1891. – 1905., podružnice Družbe sv. Ćirila i Metoda, slovenske radničke udruge

⁷⁴ Ibid 74 - 76

⁷⁵ Ibid 76 - 77

„Delavsko podporno društvo“, kao i urednik slovenskog lista „Edinost“ i Naše sloge, te je utemeljio prve Hrvatske dnevne novine u Trstu „Balkan“. On je bio vrlo antitalijanski nastrojen prema vladajućim slojem Talijana ali ne i prema talijanskom puku, i zato se 1908. suprostavio sporazumu tada vodeće Hrvatsko – slovenske narodne stanke i vladajuće Talijanske liberalne stranke, te je smatrao ovu strategiju dugoročno lošom za sve.⁷⁶

6.3 Vjekoslav Spinčić

Vjekoslav Spinčić je rođen 1848. u Spinčićima kraj Kastva, potječe iz imućne obitelji i postao je svećenikom iz ideoloških odnosno vjerskih razloga za razliku od mnogih siromašnih Hrvata koji su se morali tako školovati jer im je to bilo jedino pristupačno intelektualno zvanje. Osim toga je studirao povijest i zemljopis.⁷⁷ Znao je hrvatski, talijanski njemački i slovenski, a to se može vidjeti iz njegovih raznih sačuvanih korespondencija.⁷⁸ Do sedamdesetih godina 19. st. bio je pristaša hrvatskog južnoslavenstva Strossmayera i Franje Račkog koji zagovara okupljanje naroda južnog dijela Monarhije radi obrane od utjecaja Beča, Mađarske i Rima. Međutim pod utjecajem rodoljubnih manifestacija obilježavanja pogubljenja Petra Zrinskog i Frane Krste Frankopana, 1871., smrti Eugena Kvaternika u Rakovačkoj buni i kroz druženje sa Laginjom zauzima pravaške stavove, ali također je odbacio teoriju „planinskih Hrvata“. Razlog je tome da je na njega kao mladog bogoslova utjecao svećenik i slovenski preporoditelj Fran Ravnik koji je poznao hrvatski i bio urednik kalendara Istran 1869. i 1870. Spinčić je počeo pisati 1870. za isti kalendar i tu je započeo svoju publicističku aktivnost.⁷⁹ Osim toga, na njega su utjecali i mnogobrojni domoljubni hrvatski učitelji tijekom studiranja u Rijeci, a usavršavao se na Filozofskim fakultetima u Beču i Pragu i

⁷⁶ Ibid 78; Željko Klaić i Đurđica Križman-Zorić, „Mandić, Matko“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/173/mandic-matko>

⁷⁷ M, Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist Laginja, Mandić, Spinčić*, str 97 - 99

⁷⁸ Alexander D. Hoyt, "Pisma iz Lovrana u korespondenciji Vjekoslava Spinčića." *Zbornik Lovranščine* 5, br. 1 (2018)

⁷⁹ M, Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist Laginja, Mandić, Spinčić*, 100

obrazovao za učitelja povijesti i zemljopisa srednjih škola, što mu je proširilo pogled na svijet. Njegova izobrazba mu je pomogla da postane učitelj u Koparskoj elitnoj školi i školskim nadzornikom za kotare Kastav i Volosko. U školama je djelovao u hrvatskom nacionalnom interesu i zbog toga je premješten u Goricu gdje se opet dobro snašao, a 1892. biva otpušten iz službe jer je u Zagrebu izjavio da je Istra otrgnuta hrvatska zemlja koja se treba ujediniti sa Banskom Hrvatskom, a očito je tim postupkom uvrijedio talijanske i austrijske interese.⁸⁰

Slika 8: Vjekoslav Spinčić



Izvor: „Spinčić, Vjekoslav“, Istrapedia, Pristupljeno 25.09.2023.

<https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/1003/spincic-vjekoslav>

Spinčić je bio potpredsjednik organizacije „Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri“, osnovana 1874. u Kastvu s ciljem podupiranja školovanja siromašne Hrvatske djece, te predsjednik Družbe sv. Ćirila i Metoda sa ciljem razvijanja hrvatskog i slovenskog školstva u Istri. Također je bio zastupnik u Istarskom saboru od 1882. do kraja njegovog rada, a od 1891. do raspada monarhije zastupnik u Carevinskom vijeću.⁸¹ Nakon 1918.

⁸⁰ Ibid 101; Boris Domagoj Biletić, „Spinčić, Vjekoslav“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023.

<https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/1003/spincic-vjekoslav>

⁸¹ M, Strčić i P. Strčić, Hrvatski istarski trolist Laginja, Mandić, Spinčić, 103

živio je u Zagrebu, a 1931. postaje zastupnik u jugoslavenskoj skupštini. Međutim, tada nije bio značajno aktivan u političkom životu kao prije u Istri, a isto tako i nije poznat točan razlog zašto.⁸² Spinčić je tijekom svog života objavio mnogo knjiga i radova na hrvatskom, slovenskom, talijanskom češkom te ostalim jezicima i također je prevodio. Njegove knjige i brošure su: „Hrvatskoj ili Italiji? Rječ istarskih Hrvata i svim na koje spada“ iz 1880., „Desetgodišnjica Bratovštine hrvatskih ljudi u Istri“ 1885., „Obćina Kastav jedna, nerazdruživa!“ 1899., „Raspust općinskoga zastupstva u Kastvu“ 1900., „Kraljevina Hrvatska po ‘nagodbi’ / Bosna i Hercegovina po aneksiji“ 1913., „Slavensko bogoslužje u Istri“ 1913., „Moje izbivanje iz Istre“ 1922., „Povijest Istre“ 1924. uz autora Dane Grubera, „Crtice iz Hrvatske književne kulture Istre“ 1926. i sudjelovao je u izradi leksikona „Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925“ iz 1925.⁸³

Spinčić je napisao djelo Crtice iz Hrvatske književne kulture Istre kao odgovor fašističkoj vladavini u Istri, to djelo je i danas značajno zbog opsega istarsko – otočnih hrvatskih ličnosti i informacija koje se samo u tom djelu mogu naći. Njegovi radovi su nastajali radi politike, a ne radi toga da je spisateljstvo bila njegova djelatnost.⁸⁴

7. Tisak i čitaonice u Istri

Listovi su bili jedan od glavnih načina dosezanja velikog broja Hrvata u Istri, informirajući ih o politici, ekonomiji, društvu i ostalim vijestima, a uz njih su važnu ulogu imale i čitaonice kao mjesta narodnog okupljanja i širenja nacionalnih ideja.

⁸² Ibid, str 104

⁸³ Ibid 105, Biletić, „Spinčić, Vjekoslav“, Pristupljeno 07.09.2023.

<https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/1003/spincic-vjekoslav>

⁸⁴ M, Strčić i P. Strčić, *Hrvatski istarski trolist Laginja, Mandić, Spinčić*, 106

7.1 Naša sloga

List Naša sloga je utemeljen na ideji Biskupa Jurja Dobrile i pjesnika Mate Bastiana, sa glavnom namjerom nacionalnog i ostalog poučavanja i informiranja hrvatskog i slovenskog stanovništva u Istri. Izlazio je od 1870. do 1883. kao dvotjednik, a od 1884. do 1915. jednom tjedno. Prvo je izlazio u Trstu od 1870. do 1899., a zatim u Puli od 1899. do 1915., a glavni urednici su bili svećenik krčke biskupije Antun Karabaić uz Bastiana do 1879., Matko Laginja od 1881. do 1882. i Matko Mandić 1883. do 1915. Pomoć u pokretanju lista i afirmaciju je pružio Josip Juraj Strossmayer.⁸⁵ List se sastojao članaka političkog pregleda, gospodarstva, dopisa iz raznih mjesta Istre, šaljive rubrike i reklama.⁸⁶ Do 1882. je uređivan u narodnjačkom duhu Dobrile, a nakon njegove smrti je imao pravašku orijentaciju nove generacije preporoditelja do kraja izdavanja.⁸⁷ Na svakom listu, ispod naslova je pisalo „Poučni gospodarski i politički list. „Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari“, Nar. Posl”, primjerom prikazano na slici 3.

Slika 9: Prikaz gornje polovice naslovne strane Naše sloge.

⁸⁵ Nevio Šetić, „Naša sloga kao glasilo Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri u prvim godinama djelovanja“ *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Naša Sloga (1870. - 2020.)*, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, (2023.), 24

⁸⁶ „Naša sloga“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krlež, 2021. Pristupljeno 07.09.2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43068>; „Digitalizirana građa - Naša sloga (Trst, Pula, 1870-1915)(hrv.)“, Digitalizirana građa online, Pristupljeno 07.09.2023. https://www.ino.com.hr/digitalizirana-gradja/info/nasa_sloga

⁸⁷ Šetić, *Naša sloga kao glasilo Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri u prvim godinama djelovanja*, 25

Oglas, pripisana itd. tiskaju računaju se na temelju običnog cijenika ili po dogovoru.

Novčica predbrojba, oplate itd. šalju se naposljetku ili polovicom pošt. študionice u Beču na administraciju lista u Puli.

Kod naručbe valja točno označiti ime, prezime i najbližu poštu predbrojnika.

Tho list na vrijeme ne primi, neka to javi odpravničtvu u otvorenom pismu, za koji se od plaća poštarska, ako se to vane napisie „Reklamacija“.

Čakovnog računa br. 47744.
Telefon tiskare broj 34.

NAŠA SLOGA

Poučni, gospodarski i politički list.

„Slogom radeći male stvar, a nesloga sve pokvari“. Narodna poslovica.

Izlazi svakog četvrtka o pda.

Netiskani dopisi se ne vraćaju epodpisani ne tiskaju, a nefrankirani ne primaju.

Predplata za poklatinom stoji 10 K u obde, } na godinu
5 K za seljake }
ili K 5—, odn. K. 250 na pol godine

Izvan cenzurne više poštarska. Plaća i utičaje se u Pall.

Pejedini broj stoji 10 h, zas- stali 20 h, koji u Puli, toll izvan iste.

Uredništvo i uprava nalazi se u »Tiskari J. Krmpotić i dr.« (Via Sissano), kamo se šaljuju sva pisma i pred- plata.

Odgovorni urednik i izdavatelj Jerko J. Mahulja. — U nakladi tiskare J. Krmpotić i drug. u Puli. — Glavni suradnik prof. M. Mandić u Trstu. (Via Chiozza 12)

Istarski sabor.

U Kopru, 8. oktobra 1904.

VI. sjednica.

Prisutni: predsjednik dr. Rizzi, vladin povjerenik A. Fabiani, 27 zastupnika; gajlerija srednje zaposječnuta.

Zast. Peletani pročita zapisnik posljednje sjednice, koji se odobri bez prigovora.

Interpelacija.

Zastopnika Andrijić i drugova na c. k. vladu, a na ruke nj. preuzvišenosti g. ministra za trgovinu.

Kosljunska draga na otoku »Krku, u koju se tekom vremena naslagalo zemlje i koja nastade zlitavom i plitkom za

njacima izviditi kosljunsku dragu na otoku »Krku, da ustanovi, jeli je temeljita bojazan moreke stroje, što bi tobože pričinilo brodarstvu kad bi se ona draga pročistila?

b) Hoće li N. P. uvrstiti potrebitu svotu u državni proračun godine 1906. za pročišćenje kosljunske drage na otoku »Krku u slučaju da stručnjaci prosude, košto će neumnjivo prosuditi, da od kakove moreke stroje nema niti najmanje bojazni?

Kopar, 8. listopada 1904.

(Sljedeći podpiši.)

(Govor.)

Zast. Andrijić utemeljuje svoj predlog za oštetu obćinama za poslove pre-

čaja, da državne oblasti bezkažnjeno diraju i vrijeđaju obćinsku samoupravu, dok se s naše strane ništa proti tomu ne čini ili se barem do sada nije ništa učinilo, gdje je naša doznost da, kano sabor, pazimo ne samo da nam budu obćine pošteno upravljane nego da također branimo čast i ugled naših obćina pred skupnom nam materom Austrijom! (Odobranje.)

Malo više od ništa se je pak učinilo, da se podje u susret obćinama u svrhu, da budu ili posvema riješene poslova povjerenog djelokruga ili barem odštećene za trošak što ga nužno trebaju snasati za obavijanje tih tuđih poslova. Istina je: zemaljski je odbor razasiao kolovoza

2. molbi centralnoga odbora u Piranu za pomoć za gradnju ceste Piran — Sv. Bernardin — sa podlogom, da se doznači iz zem. zaklade 18.000 K. Prima se.

Propisi za nasakočne postaje.

Zast. Mianich izvešćuje u ime agrarnog odbora o zakonskoj osnovi, kojom se ustanovljaju dozvole za nasakočne postaje goveda.

Kod podrobne razprave k § 4. reče Zastupnik Andrijić: Visoki Sabore!

U smislu § 3. predsjednik odnosnog povjerenstva ima biti imenovan od kulturnoga vieća. Svima nama je poznato, kako to češće stoji na nezakonitom načelu, što ne pripoznaje hrvatskoga jezika. Moglo bi se dakle lahko dogoditi, da predsjednik toga povjerenstva sliedi primjer onog,

Izvor: „Naša Sloga“, broj 43, 1904, Digitalizirana građa - Naša sloga (Trst, Pula, 1870-1915)(hrv.), Pristupljeno 07.09.2023. https://ino.unipu.hr/data/nasa_sloga/1904/43.pdf

Prvo izdanje potječe od 01. lipanj 1870. sa prvim člankom naslovljenim „Mili rode li!“ u kojem se izlaže važnost čitanja, posebno za seljake. U 2. broju 1870. u članku pod naslovom „Izbori su na vratih!“ spominje se sljedeće: „U ustavnoj zemlji, kao što je naša već od deset godina, car ili kralj negospodari po svojoj glavi, nego pita narod... Iz toga vidiš, da će tvoji zakoni biti onakvi, kakvi budu ljudi, koje budeš izabrao, da ih čine i sklapaju. Ako li dakle želiš imati zakone po svojoj volji, a ti izaberi u sabor ljude, za koje znaš, da im na srcu leži tvoje blagostanje i tvoje narodno poštenje. Nebiraj koga nepoznaješ, nego biraj koga dobro poznaješ ili barem koga su ti pametni i poštenu ljudi preporučili... Tudinac neće nikad nego na svoju, a što njemu koristi, tebi najveć puti nemože nego grdno škoditi. Ter si mogao dosada vidjeti, kakovi su ti zakoni, što su ih učinili ljudi, kojim si ti na sliepo povjеровao.“ Dalje se u članku potiče ljude da se organiziraju u kotarima za koga će glasati i daju osnovne informacije oko glasanja u obliku pitanja i odgovora: „Što je sabor?“, „Tko i kako bira u sabor?“, „Što su izborni odbori?“, „Što su izborni kotari?“ i „Čemu ova pitanja i ovi odgovori?“ Pred kraj izdanja

se nalazi cijena pretplate, do kralja ljeta sa poštarinom 1 forint, a za kmeta 20 kruna.⁸⁸ Očito je da se htjelo potaknuti političku aktivnost hrvatskog naroda u Istri i upoznati ih sa važnosti glasanja. Moglo bi se reći da se vodila predizborna kampanja za biranje hrvatskih zastupnika. Tako u 3. broju 1870. se nalazi priča u obliku dijaloga pod naslovom „Deseti Julija!„. Razgovor med Markom i Lukom“, gdje Marko govori Luki kako on ne bi nikada izabrao onog koji je u prijateljstvu sa gospodom i da treba birati one koji nikada nisu protiv naroda govorili ili radili. Naslov ovog razgovora Deseti Julij predstavlja datum izbora. U članku pod naslovom „Pogovor dogovor“ piše kako u uredništvo dolaze pisma iz Istre, preko Učke i Kvarnerskih Otoka u kojima se ljudi tuže na razne stvari kao što su općinska zastupništva, glavare, službenike, škole, učitelje i traže da se njihove žalbe objave u Našoj slozi. Ovo se u članku zatim u predstavlja kao dokaz da je narod shvatio važnost štampe, koja treba objelodaniti sve što nije po zakonu i što nije pošteno.⁸⁹ S obzirom da je Naša Sloga objavljivala izvješća iz Istarskog sabora, odvjetnik i zastupnik u Carevinskom vijeću od 1873–1891. Dinko Vitezić je počeo tiskati u posebne knjižice ta izvješća, vlastite govore i one od drugih hrvatskih zastupnika, te ih je dijelio među biračima.⁹⁰

Naša sloga je bio važan čimbenik u podizanju političke svijesti i aktivnosti hrvatskog naroda u Istri, a politički model hrvatskih preporoditelja u Istri se može iščitati iz brojnih izdanja ovog lista. Politički model hrvatskog preporoda u Istri se sastoji od tri glavna načela koja su slijedile obje generacije preporoditelja: Prvo je to da se vodio jedinstveni narodni pokret Hrvata i Slovenaca bez višestranačja, drugo je zajedničko djelovanje Hrvata i Slovenaca u društvenom i političkom položaju koji su bili identificirani kao Slaveni naspram Talijana, a treće načelo je povezanost i suradnja Hrvata u Istri i na Kvarneru sa Banskom Hrvatskom i drugim hrvatskim zemljama, te Slovenaca u Istri sa slovenskim područjima. Takav politički model je bio vrlo uspješan u borbi za nacionalni identitet u doba kada se prihvaćala logika jačeg naroda, a primjer takve logike je

⁸⁸ „Naša Sloga“, broj 2, 1870, Digitalizirana građa - Naša sloga (Trst, Pula,1870-1915)(hrv.), Pristupljeno 07.09.2023. https://ino.unipu.hr/data/nasa_sloga/1870/1.pdf

⁸⁹ „Naša Sloga“, broj 3, 1870, Digitalizirana građa - Naša sloga (Trst, Pula,1870-1915)(hrv.), Pristupljeno 07.09.2023. https://ino.unipu.hr/data/nasa_sloga/1870/1.pdf

⁹⁰ Radetić, *Istarski zapisi*, 226 - 227

nepriznavanje jezičnih prava većinskom hrvatskom stanovništvu u Istri.⁹¹ Naša sloga je nastala u složenom okruženju Markgrofovije Istre u doba razvoja modernog građanskog društva, gdje su postojala tri naroda, hrvatski i slovenski u procesu narodnog preporoda i talijanski među kojim je proces preporoda završen. Hrvatski nacionalni pokret u Istri je bio u sukobu sa talijanskim iredentizmom, a oba su dolazila u sukobe sa interesima Habsburške Monarhije. Ovo razdoblje vrlo dobro opisuju izdanja Naše sloge, te ovaj list predstavlja izvorno gradivo.⁹² Vjekoslav Spinčić na političkom skupu obilježavanja 40. godišnjicu Prvog hrvatskog tabora 25. svibnja 1911., izjavljuje o važnosti Naše sloge i glavnom političkom cilju - nacionalnog ujedinjenja: „Ona je (Naša sloga) naslikala potrebe naroda i nastojala mu pomoći, pa ga bodrila, poučavala, uzgajala politično i gospodarski, vodila u njegovim prerasličitim borbama, i sav svoj rad udesila prema ljubavi i slogi cjelokupnoga nam naroda... Radimo složno sa našom braćom Hrvati i Slovenci u drugim pokrajinama, prema svrsi koja je u svakomu nas duboko uciepljena u srcu, prema ujedinjenoj i neodvisnoj našoj domovini Hrvatskoj, u kojoj tek će nam biti zajamčena naša vjera, naša narodnost, naš jezik, u obće naše svetinje i naš obstanak.“⁹³

7.2 Prava naša sloga

Godine 1896. u Matuljima počinje izlaziti list sličnog imena „Prava naša sloga“ koji je imao za cilj poremetiti razvoj hrvatskog identiteta u Istri. Osnovao ga je Ivan Krstić, zagovornik „Istrijskog pokreta“ sa načelom Istrijanstva kao zasebnog nacionalnog identiteta, a pokret je uspio pridobiti dio članova narodne stranke na području Voloskog i Kastva. U listu se napadalo Matka Laginju te se optuživalo vodstvo Narodne stranke da samo imaju za cilj pripojiti Istru Hrvatskoj, a da pritom ne mare za

⁹¹ Šetić, *Naša sloga kao glasilo Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri u prvim godinama djelovanja*, 25 – 27

⁹² Ibid 28, 30

⁹³ Ibid 35

potrebe stanovništva u Istri.⁹⁴ Krstić je dobivao novac od Talijana iz pokrajinskih i veleposjedničkih blagajna.⁹⁵ Imao je financijsku podršku talijanskih liberala, a talijanski liberalni političari Matteo Campitelli i Andrea Amoroso su mu obećali svotu od 120 forinti kao pomoć, ali financijska potpora je prestala krajem 1897. te je list ukinut zbog manjka rezultata. List je 1901. ponovno pokrenut uz pomoć talijanskih liberala i socijalista, ali je 1903. ugašen, a Istrijski pokret prestao djelovati nakon što je Krstić uhićen zbog malverzacija. Krčki biskup Anton Mahnič je na području biskupije zabranio širenje i čitanje ovog lista.⁹⁶ Matko Laginja je odgovarao na ovaj list kroz članke Naše sloge i tako u izdanju iz 28. siječnja.1897. na početku pod naslovom „Našemu puku“ piše: „Od nekoliko mjeseci ovamo javljaju se krivi proroci, da svade brata s bratom, oca sa sinom, obćinu sa obćinom, a da poruga bude veća, pljuju na sve i svakoga, koje su do nedavno hvalili. Je li oholost, je li zlo srce, je li Judina plaća, za koju rade... Složno se boreći, oduzeli smo narodnim našim protivnikom obćine i kotare... A sada dolaze krivi proroci, koji neće sloge, nego razdor medju rodjenom braćom, i družu se sa onima, koji su uvijek radili o našoj narodnoj propasti... Oni bi htjeli porušiti ono, što je naša narodna strana težkom mukom zidala od 25 godina ovamo, Ako su već kojega poštenoga smutili, taj će uz pametnu vašu rieč i bratsku opomenu opeta u naše bratsko kolo.” Na kraju daje citat: „Prošteno je griešnicima, razbojniku, ubojici, prošteno je svima, svima, samo nije izdajci!”⁹⁷ Ovime je Laginja htio reći da je Ivan Krstić bio Hrvat koji je radio protiv interesa hrvatskog stanovništva u Istri.

⁹⁴ Željko Klaić, "Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902." *HIstria*, br. 4 (2014) 33, 40, 46.

⁹⁵ Radetić, Istarski zapisi, 182

⁹⁶ Željko Klaić, "Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902." *HIstria*, br. 4 (2014) 46; Nevio Šetić, Marino Manin, „povijest Istre od sredine XIX. st. do Prvog svjetskog rata“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/4050/povijest-Istre-od-sredine-xix-st-do-raspada-austro>

⁹⁷ „Naša Sloga“, broj 4, 1897, Digitalizirana građa - Naša sloga (Trst, Pula,1870-1915)(hrv.), Pristupljeno 07.09.2023. https://ino.unipu.hr/data/nasa_sloga/1897/4.pdf

7.3 Narodni list

Narodni list je bio politički tjednik za narodnu prosvjetu koji je djelovao u korist istarskog preporoda, vođen po krilatici: „Narod bez narodnosti jest tielo bez kosti“. Članci su pisani na čakavskom i list je izlazio od 22. listopada 1900. do 1904. (osim cijele 1903. kada nije izašao niti jedan broj) u kotaru Voloskom – Opatiji, a službeni urednici su bili Ivan Pošćić do 13. broja iz 1901., od toga broja pa nadalje Petar Rubinić i stvarni urednik Viktor Car Emin kroz cijelo razdoblje lista. U našoj slozi iz 1904. pod izdanjem broja 43 nalazi se mali članak pod naslovom „Narodni List prestao izlaziti!“ u kojem se opisuje djelovanje ovog lista: „Žalosno je i sramotno za sve nas, napose za stanovništvo naše Liburnije, što nije znalo ili htjelo uzdržati taj jedini svoj list, koji je vješto branio i odlučno zastupao Hrvatske interese... Taj list ne bijaše pokrenut ni iz prkosa ni iz objesti, već iz prave nužde, da otkriva tamošnjem našem narodu razne krive proroke, narodne odpadnike i njegove izdajice, koji posijaše tamo sjeme nesloge i razdora i koji su nastojali kao dušmanski plaćenici raztrovati sav narod i društveni život. Njegovo djelovanje bijaše vrlo uspješno, ali svoje zadaće nije mogao do konca riješiti...“.⁹⁸ Ovdje se spominje otkrivanje krivih proroka zbog toga što je Narodni list često pisao protiv Ivana Krstića i politike Istrijskog pokreta.⁹⁹

7.4 Pučki prijatelji

Gospodarsko stanje na Krku i u Istri u drugoj polovici 19. stoljeća je bilo vrlo loše, posebno na prijelazu iz 19. u 20. kada se na Krku šire bolesti vinove loze, kriza jedrenjaka, problem talijanske konkurencije jeftinog vina, te se pojavljuje tuberkuloza i kuga među stanovništvom. Nakon prijedloga Bečke zakonodavne vlasti Istarskom saboru, 1885. je osnovano Pokrajinsko gospodarsko vijeće za poljodjelce u Poreču, koje ima za cilj u svakom kotaru osnovati gospodarsku zadrugu. Na Krku je osnovana zadruga 1885. godine, a za njihovu organizaciju je zaslužno krčko svećenstvo i krčki

⁹⁸ „Naša Sloga“, broj 43, 1904, Digitalizirana građa - Naša sloga (Trst, Pula, 1870-1915)(hrv.), Pristupljeno 07.09.2023. https://ino.unipu.hr/data/nasa_sloga/1904/43.pdf

⁹⁹ Irvin Lukežić, „Narodni List“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023.

<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3556/narodni-list>

biskup dr. Antun Mahnić. On je pokrenuo gospodarski edukativni list zvan „Pučki prijatelji“ 1899. na kojim su bile informacije o osnivanju, radu, organizaciji i rezultatima kreditnih zadruga (posujilnica) Istre i Krka. Mahnić je smatrao da kreditne zadruge mogu zaustaviti propadanje istarskih seljaka. Razlog tome je da su kreditne zadruge nudile vrlo povoljne kredite i kamatne stope, a to je također bilo važno u iskorjenjivanju lihvarstva.¹⁰⁰ Na području Istre je do 1910. bilo ukupno 85 posujilnica.¹⁰¹ Od 1907., promijenjen je podnaslov lista iz „Poučno-Gospodarski“ u „List za puk i zabavu hrvatskom seljaku“, a od 1920. u „Tjednik za politiku, kulturu i gospodarstvo“. Nakon što su fašisti uništili tiskaru u Pazinu 1920., izdavanje Pučkih prijatelja je premješteno u Trst gdje je djelovao sve do 1928. kada je talijanska vlast u Italiji zabranila slavenski tisak.¹⁰²

7.5 Mladi Istran, Mladi Istranin i Mladi Hrvat

Književnost za mlade u obliku književnih djela i časopisa se počinje javljati u većem opsegu tek nakon 19. stoljeća zbog toga što je u tom razdoblju u mnogim europskim zemljama osnovnoškolsko obrazovanje postalo obvezno i institucionalizirano. Međutim, u Istri tada nije bilo književnih časopisa za mladež, te su dolazili iz Zagreba na hrvatskom jeziku: „Bosiljak i Smilje“ i na slovenskom iz Ljubljane: „Vrtec i Zvonček“. Nadučitelj Hrvatske osnovne škole u Malom Lošinjju Josip Antun Kraljić je 1906. pokrenuo mjesečni časopis „Mladi Istran“, tiskan u tiskari „Laginja i dr.“ u Puli. Prvi broj je izašao 15. siječnja 1906. u Malom Lošinjju, a u uvodu se nalazila pjesma Rikarda Katalinića Jeretova sa naslovom „Mladom Istranu“, uz ostale sadržaje kao što su kratke priče, članci, zanimljivosti, šaljive anegdote i „Zagonetki“.¹⁰³ Časopis je učenicima hrvatskih osnovnih škola nudio više nego školske čitanke, a čak se

¹⁰⁰ Tvrтко Božić, "Krčke kreditne zadruge i gospodarski list Pučki prijatelj u prvom desetljeću 20. stoljeća." *Časopis za suvremenu povijest* 37, br. 1 (2005) 129 - 131

¹⁰¹ Ibid 135

¹⁰² Stipan Trogrlić, „Pučki prijatelj“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023.

<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/809/pucki-prijatelj>

¹⁰³ Nevio Šetić, "O periodičkom tisku za hrvatsku mladež u Istri početkom XX. stoljeća." *Časopis za suvremenu povijest* 43, br. 1 (2011), 249. do 250.

spominje da su se iseljenici iz Malog Lošinja Antun i Noe Martinolić koji žive u Argentini gradu Rosario, pretplatili na 50 primjeraka ovog lista.¹⁰⁴

Slika 10: Gornja polovica stranice lista Mladi Istran. Nevio Šetić u radu pod naslovom „O periodičkom tisku za hrvatsku mladež u Istri početkom XX. stoljeća“ piše: „...valja istaknuti da se u svakom novom broju Mladog Istrana – u gornjem dijelu njegove prve stranice – redovito objavljivala slika izrazito simbolična sadržaja: između dva kopna prostire se more. Jedno od ta dva kopna pripada Istri (obilježeno istarskim grbom i istarskim Hrvatom koji šeširom u ispruženoj desnici pozdravlja Hrvatsku). Drugo kopno pripada Hrvatskoj (obilježeno vilom Hrvaticom koja u desnoj ruci drži hrvatski grb, a u lijevoj hrvatski kraljevski mač). Brod koji punim jedrima plovi iz Istre prema Hrvatskoj povezuje ta dva kopna, svjedočeći svojim plovidbenim usmjerenjem da Istra teži sjedinjenju s Hrvatskom i da je Hrvatska željno očekuje u svom majčinskom zagrljaju!“



Izvor: „Mladi Istran“, br. 2, 1906., Stari hrvatski časopisi: Portal digitaliziranih časopisa, Pristupljeno 07.09.2023. <http://dnc.nsk.hr/Journals/LibraryTitle.aspx?id=56477d6c-73f6-4a34-9e71-d26e0f523553#>

¹⁰⁴ Ibid 252

Nakon što je Mladi Istran prestao izlaziti, Viktor Car Emin 1909. godine pokreće novi mjesečnik pod nazivom „Mladi Istranin“ koji je izlazio u Opatiji i uređuje ga uz pjesnika Rikarda Katalinić Jeretova, sa glavnim suradnicima književnicima Vladimirom Nazorom i Josipom Milakovićem. List je pod tim imenom izlazio samo 1909., a zatim je 1910. promijenjeno ime u „Mladi Hrvat“ zbog toga što je pod tim imenom jače definirano kome je namijenjen časopis.¹⁰⁵ Pratile su ga i učenici pazinske učiteljske pripravnice i kastavske učiteljske škole. Čak je djelo Vladimira Nazora „Veli Jože“ iz 1908. objavljeno u nastavcima.¹⁰⁶ Zbog početka prvog svjetskog rata 1914. Mladi Hrvat prestaje izlaziti. List je imao značajan broj mladih čitatelja u Istri, a u manjem broju u Dalmaciji i banskoj Hrvatskoj.¹⁰⁷

7.6 Čitaonice

Osnivanje čitaonica je bio jedan od bitnih načina narodnog osvješćivanja. Tu su se sastajali članovi gdje su se čitale novine, priređivale zabave kao što su domoljubni govori, vježbanje javnog govora, predstave, pjesme, plesovi i glazba. Zabave su se često održavale u dobrotorne svrhe. Čitaonice su bile mjesto za razmjenjivanje misli i nacionalnih ideja te žarište narodnog okupljanja. Prva hrvatska čitaonica u Istri je čitaonica u Kastvu 1866., a utemeljitelji su župnik – dekan Vjekoslav Vlah, načelnik općine Antun Rubeša i još nekoliko Hrvata, zatim kapelan Jakov Volčić koji je bio Slovenac i Dra. Fran Bachman – Čeh.¹⁰⁸ Druga osnovana čitaonica u Istri je bila „Slavjanska čitaonica“ u Puli koja počinje sa radom 1869. Nakon toga se osnivaju Hrvatske čitaonice „Bratimstvo“ u Voloskom 1882., „Hrvatska Čitaonica“ u Lindaru 1883., zatim u Gračišću i Brseću 1887., Svetom Petru u šumi 1889., čitaonica „Zora“ u Opatiji 1889., Buzetu 1890., u Mihotićima, Lovranu i Medulinu 1891., „čitaonica

¹⁰⁵ Šetić, "O periodičkom tisku za hrvatsku mladež u Istri početkom XX. stoljeća.", str 257 – 258; „Mladi Istran“, br. 12, 1909. Stari hrvatski časopisi: Portal digitaliziranih časopisa, Pristupljeno 07.09.2023., <http://dnc.nsk.hr/Journals/LibraryTitle.aspx?id=56477d6c-73f6-4a34-9e71-d26e0f523553#>

¹⁰⁶ Šetić, "O periodičkom tisku za hrvatsku mladež u Istri početkom XX. stoljeća.", 260 - 261

¹⁰⁷ Ibid 262

¹⁰⁸ Vjekoslav Spinčić i Dane Gruber, *Povijest Istre*, Žminj: Katedra Čakavskog sabora Žminj, 2005., 240

Katoličkog društva svetog Josipa“ u Marčani 1894., u Ližnjanu, Pazinu i Pomeru 1897., u Rovinjskom Selu i Svetom Lovreču 1898., Tinjaju 1900., Mošćenicama 1901, Žminju 1903. itd., a do 1918. je u Istri čitaonica, knjižnica i narodnih domova bilo više od stotinu što je ujedno i najgušći raspored preporodnih udruga na jednom području u cijeloj hrvatskoj.¹⁰⁹

8. Talijanski iredentizam i Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru kao odgovor na talijanska iredentistička društva

8.1 Nastanak i utjecaj talijanskog risorgimenta i iredentizma na Istru

Godine 1815. prostor apeninskog poluotoka je bio politički, etnički i kulturno rascjepkan na niz manjih država i kneževina pod različitim upravama: Kraljevstvo Dviju Sicilija na jugu pod vlašću španjolske dinastije Burbon, Papinska država na sredini poluotoka, Lombardsko – Venetska kraljevina na sjeveru uz Toskanu, Parmu i Modenu, te Sardinija, Genova i Pijemont. Austrija je pomagala Burboncima i aktivno je gušila talijanske nacionalne ideje. U tom razdoblju se javlja tajno društvo „Carboneria“ sa ciljem uspostave liberalne republike na prostoru Italije. Pokreću revolucionarne ustanke, ali su zaustavljeni austrijskom intervencijom. Član Carboneria Giuseppe Mazzini 1831. osniva u Marseilleu političku organizaciju „Mlada Italija“ (La giovine Italia) sa ciljem ujedinjenja talijanskih zemalja, a 1834. prerasta u „La giovine Europa“ sa internacionalnim karakterom.¹¹⁰

Slika 11: Karta Italije 1831. Žutom bojom na sjeveru i istoku su označena područja pod upravom Habsburške Monarhije, Kraljevstvo Dviju Sicilija zelenom na

¹⁰⁹ Branimir Crljenko, "Čitaonička sastavnica preporodnog pokreta Istre i Hrvatska čitaonica u Svetvinčentu." *Vjesnik istarskog arhiva* 6-7, br. (1996.-1997.) (2001) 161 - 162

¹¹⁰ Ante Cukrov, *Hrvatsko školstvo u Istri: Između obrazovanja i denacionalizacije*, Pula: C.A.S.H., 2001., 58 - 59

jugu, Papinska država crvenim na sredini, Kraljevstvo Sardinija crvenim na zapadu i sjeverozapadu



Izvor: Anthony Finley, „Italy“, David Rumsey Map Collection, Pristupljeno 25.09.2023.
<https://tinyurl.com/yc73da88>

Od 1820. do 1847. je došlo do niza ustanaka u južnoj Italiji, Pijemontu, Papinskoj Državi, ali su ugušeni pod austrijskom vojskom. Camillo Cavour i Cesare Balbi 1847. pokreću list „Il risorgimento“, u prijevodu „Preporod“, koji iznosi ideje ujedinjenja Italije pod krunom Savojske dinastije. Pijemontski kralj Carlo Alberto u borbi

za ujedinjenje Italije 1848. doživljava poraz, a ustanicima su se pridružili Mazzini i Giuseppe Garibaldi - revolucionar. Garibaldi 1860. osvaja Siciliju i Napulj, a 18. veljače 1861. se sastaje prvi talijanski parlament koji proglašava ujedinjenu Italiju sa Viktorijem Emanuelom II. iz savojske dinastije kao kraljem. Italija se 1866. priključuje Pruskoj u ratu protiv Austrije u kojem Pruska pobjeđuje, a Italija dobiva Veneciju. Emanuele II. 20. rujna 1870. ulazi u Rim koji zatim postaje prijestolnica, a time se završava proces ujedinjenja Italije. Međutim, nakon toga pokret iredentizma biva sve jače usmjeren prema istoku sa ciljem osvajanja diplomatskim putem kroz brojne organizacije.¹¹¹

Glavni stožer Pijemontskog kralja Carla Alberta 1846. publicira knjižicu pod naslovom „Le Alpi Che Cingono L'Italia Considerate Militarmente Così Nell'antica Come Nella Presente Condizione“ u prijevodu „Alpe koje okružuju Italiju sa vojnog gledišta kako u antičko doba tako i u sadašnjem“, gdje se označuju istočne granice Italije smatrane „prirodnim“, a koje obuhvaćaju dijelove današnje Hrvatske sve do sjevera gorskog kotara uz istočni dio današnje Slovenije. Iredentizam počinje rasti u intelektualnim krugovima Italije nakon šezdesetih godina 19. stoljeća. Zbog neuspjelih revolucija na polovici 19. stoljeća politički bjegunci i revolucionari nalaze utočište u Parizu i Torinu. U Torino i Milan se nastanjuju mnogi Talijani iz Austrijskih dijelova zbog čega nakon 1859. ova dva mjesta postaju sjedišta brojnih iredentističkih organizacija.¹¹² Riječima Ante Cukrova iz djela „Hrvatsko školstvo u Istri“, iredentizam je „imperijalistički ekspanzionizam mlade države umotan u fino tkivo borbe za jezik i nacionalno oslobođenje sunarodnjaka, kojih međutim u nekim prostorima jedva da ima... Uostalom, i *Pro Patria*, preteća *Lege Nazionale* na svojoj utemeljiteljskoj skupštini kaže kako Skupština predstavlja izraz volje 14.000 Talijana iz svih austrijskih provincija. O svemu svjedoči činjenica da je Italija svoj ekspanzionizam i posezanje za istočnom obalom Jadrana na pariškoj mirovnoj konferenciji 1919. g. pravdala upravo strateškim razlozima nemogućnost obrane zemlje bez posjedovanja Rijeke i Dalmacije.“¹¹³ Italija se 20. svibnja pridružuje u Trojni savez sa Njemačkom i Austrijom zbog Francuske prijetnje, ali radi toga nisu mogli otvoreno iznositi svoje zahtjeve prema Austriji kao prije. Matteo

¹¹¹ Ibid 60 - 63

¹¹² Ibid 66 - 68

¹¹³ Ibid 69

Renato Imbriani, član parlamenta i zagovornik risorgimenta osniva 1877. u Napulju organizaciju „Associazione pro l' Italia Irredenta“, u prijevodu „Udruga za Italiju Irredenta“, a djeluje pod geslom „Bez Alpa i Jadrana nema Italije“. Bila je aktivna na tuđim područjima, posebno u Trstu, a odmah nakon osnivanja počinju otvarati škole kako bi širili svoj utjecaj i ciljeve kroz podučavanje talijanskog jezika.¹¹⁴

Političari talijanskog risorgimenta su imali različita stajališta, ali većina ih je u svojim stavovima imala posezanja za dijelovima istočne obale Jadrana. Već spomenuti Giuseppe Mazzini je u svojem određivanju granica Italije na istoku smatrao da je Istra talijanska iz političkih, etnografskih i trgovačkih razloga, kao i Trst. Camillo Cavour koji je sudjelovao u vladi Pijemonta je prekrivao svoj iredentistički stav diplomatskim rječnikom. U senatu Kraljevine Italije je 20. listopada 1848. podržavao oslobođenje „slavenskog naroda“, smatrajući to pravednim, ali 1859. tijekom pripreme ugovora između Sardinije upućuje „memorije“ o obnovi Italije Napoleonu, u kojoj ističe da Italiji pripadaju obalna područja, uključivo i Dalmacija. Ovime indirektno misli na Istru, Trst i ostala područja, ali nije ih mogao izravno spomenuti jer ih je Njemačka konfederacija osporavala Italiji. Jedan vladin komesar po imenu Lorenzo Valerij je bio postupio nediplomatski prema Pruskoj, pa mu Cavour piše da treba izbjegavati stvaranje dojma da Kraljevina Italija teži osvajanju Veneta i ostalih dijelova Austrije kao što je Istra, kako se ne bi stvorilo neprijateljstvo sa Hrvatima, Srbima, Mađarima i germanskim stanovništvom, te da se treba usredotočiti na utvrđivanje Ancone koja bi tek onda trebala biti polazna točka za daljnje pretenzije.¹¹⁵ Garibaldi je prvenstveno djelovao vojnički, a manje diplomatski, te je bio pripremao vojničku ekspediciju u Dalmaciju zbog „kako ih je nazvao, „porobljene braće“. Prvak liberalne stranke Sidney Sonnino piše u listu „Rassegna settimanale“ (Tjedni pregled) 20. svibnja 1881. da bi zahtijevanje Trsta bilo pretjerivanje, ali s vremenom mijenja stav i 1915. postaje jedan od tvoraca tajnog Londonskog ugovora. Među onima koji su odudarali od stavova iredentista su bili Alfonso Lamarmor, premijer nakon smrti Cavoura koji je izjavio da je Trst grad okružen

¹¹⁴ Ibid 70

¹¹⁵ Ibid 71 - 73

„slavenskim“ i njemačkim stanovništvom i da je vezan uz trgovinske interese Njemačke, te ministar vanjskih poslova 1866. Visconti Venosta.¹¹⁶

U Istri su ideje iredente preuzeli tanki sloj talijanske inteligencije školovane u talijanskoj gimnaziji u Kopru koji su nakon obrazovanja preuzeli mjesta u državnoj i općinskoj službi, kao liječnici, pravnici i ostala zanimanja. Oni su bili glavni širitelji ideje priključenja Austrijskog primorja Italiji. Među njima, značajni su bili odvjetnik iz Kopa Antonio Madonizza, osnivač časopisa „Il preludio“ Michele Fachinetti, povjesničar i sudac u Rovinju Carlo de Franceschi, a u drugoj polovici 19. stoljeća odvjetnik i profesor Carlo Combi i labinski gradonačelnik Tomaso Luciani. Prvi jači istup iredentista se dogodio 1848. kada je dio njemačkih zastupnika prilikom glasanja za skupštinu Njemačkog saveza u Frankfurtu predlagalo da se tom savezu priključi uz Austriju i bivši mletački dio Istre, na što su Fachinetti, Madonizza i Franceschi reagirali izjavom kako je to pogibeljna situacija za Talijane u talijanskoj Istri u kojoj Slaveni žive u samo jednom dijelu i svakim danom postaju Talijani. Austrija je kasnije istupila iz Njemačkog saveza pa je njihova izjava postala nevažna, ali su nastavljali u svojem djelovanju pa su u bečkom parlamentu neuspješno zahtijevali da se talijanski jezik uvede kao obvezan u Istri. Od ovog razdoblja pa nadalje počinju borbe za jezik koje su se vodile u Istarskom saboru. Combi i Luciani su bili među onima koji su 1861. na prvoj periodičnoj sjednici Istarskog sabora odbili izabrati zastupnike tako što su na glasačke listiće napisali „nessuno“ (nitko), pa su zbog svojeg iskazivanja neprijateljstva Austrijskoj Vladi emigrirali u Italiju, a Lucianu je prijetila i konfiskacija imovine koju je zbog toga morao prodati.¹¹⁷ Combi je u listu *Osservatore Triestino* 4. svibnja 1861. napisao članak u kojem izjavljuje da prijevod zapisnika Istarskog sabora na hrvatski nije potreban, pravdajući svoj stav time da su hrvatski seljaci nepismeni. Franceschi je smatrao da će se „slavensko“ stanovništvo asimilirati sa talijanskim jer nemaju građanske i civilizirane klase kroz koje bi izgradili vlastitu civilizaciju. Tako i tršćanski iredentist Giuseppe Caprin u djelu „Alpi Giulie“ iz 1895. osporava hrvatskom i slovenskom narodu u Istri pravo na samoodređenje kroz argumente da nisu dovoljno razvijeni, ali isto tako uviđa i priznaje

¹¹⁶ Ibid 74 - 75

¹¹⁷ Ibid 76 - 79

da će većinsko stanovništvo u Istri eventualno zauzeti svoje mjesto i u svom obrambenom argumentu izjavljuje: „...ali nitko, međutim, neće uspjeti izbrisati našu vrijednost izvornog naroda... nitko neće uspjeti zatrti prava naše civilizacije...“¹¹⁸

Slika 12: „Simboličko-zemljopisna karta neoslobođene Italije“



Izvor: „iredentizam“, Istrapedia, Pristupljeno 25.09.2023.

<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1201/iredentizam>

Osnovana talijanska društva kao što su Pro Patria iz 1885. kojeg je naslijedila Lega nazionale 1891. i Dante Alighieri iz 1889. su služile promicanju talijanskih interesa sa iredentističkim usmjerenjem. Društvo Dante Alighieri je pokrenuto u Rimu a među članovima su bili talijanski ministri, značajne talijanske ličnosti, državnici i članovi kraljevske kuće, te je imalo značajna financijska sredstva. Među ostalim djelatnostima, bilo je usmjereno na promicanje talijanstva u Tiroli i jadranskim područjima pod upravom Austro – Ugarske kroz slanje knjiga, organiziranje konferencija i čak financiranje društva Lega nazionale. Ovo drugo spomenuto talijansko društvo je djelovalo s ciljem otvaranja i uzdržavanja talijanskih škola i u njima talijanske učitelje na

¹¹⁸ Ibid 80 - 82

prostoru etnički miješanih područja Austro – Ugarske gdje su bili prisutni Talijani i na taj način pokušati odnaroditi buduće generacije Hrvata i Slovenaca. Njihov cilj je u to doba bio javno poznat. Njihovo djelovanje je bilo nemoralnije s tim da su istarske općine bile članovi društva i tako su Hrvati i Slovenci kroz porez financirali vlastito odnarođivanje.¹¹⁹ Djeca koja su išla u škole podržavane od Lege su dobivala besplatne knjige, obrazovanje, odjeću, obuću i hranu.¹²⁰

8.2 Osnivanje i rad Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru

Da bi se takav tijek zaustavio, Dinko Vitezić je u dogovoru sa svećenikom i povjesničarom Franjom Račkim i utjecajnim biskupom Strossmayerom zamislilo stvaranje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru sa ciljem da osniva Hrvatske i slovenske škole tamo gdje ih općine ne žele otvoriti. Vitezić je bio sljedbenik Strossmayerove ideje južnoslavenstva, ali je prihvaćao i neke dijelove pravaške ideologije.¹²¹ Ernest Radetić u svom djelu „Istarski Zapisi“ ističe Vitezićev apel: „Svakome od vas će biti poznato da imade u Istri preko 15.000 djece ponajviše hrvatskih i slovenskih roditelja, dužne po zakonu polaziti pučku školu, koja ipak nemaju nikakve obuke. Oblasti zato i ne znadu, jer ne mare znati, ili, ako doznaju, neće ipak da ustanovljuju škole, jer bi prema zakonu morale dati Hrvatske ili slovenske škole, što one baš hoće da zapriječe, ili pak, ako su već prisiljene ustanoviti koju hrvatsku ili slovensku školu, zatežu do vječnosti s njezinim otvorenjem ili pak, što je najgore, kršeći zakon, ustanovljuju za hrvatsku djecu talijanske škole.“¹²² Geslo družbe je „Narod bez škole je narod bez budućnosti“.¹²³

¹¹⁹ Župan, *Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u „dugom“ 19. stoljeću*, 279; Radetić, *Istarski Zapisi*, 174; Vanni D'Alessio, „Dante Alighieri - društvo“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023.

<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/624/dante-alighieri-drustvo>; Vanni D'Alessio, „Lega Nazionale“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2728/lega-nazionale>

¹²⁰ Radetić, *Istarski Zapisi*, 175

¹²¹ Petar Strčić, "Dopisivanje Dinko Vitezić-Josip Juraj Strossmayer (1874-1904)." *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 14, br. (1970) (1970): 172-264. (1874 - 1904), 174 – 176

¹²² Radetić, *Istarski Zapisi*, 176

¹²³ Marija Belullo, "Sto deset godina Osnovne škole Šijana u Puli." *Povijest u nastavi* VII, br. 14 (2) (2009)

Unatoč skromnijim financijama nego talijanske udruge, Družba sv. Ćirila i Metoda je do kraja 1904. uzdržavala 14 vlastitih školskih zgrada, 17 škola sa 24 razreda, dva zabavišta i 26 učiteljskih sila, a na početku prvog svjetskog rata 34 škole, tri zabavišta i oko stotinu učitelja. Radetić zatim nabroja škole: U najugroženijem porečkom kotaru bilo je 14 škola, u labinskoj općini 5, u koparskom kotaru 4 (3 slovenske i jedna hrvatska), u puljskom kotaru 4, u sjevernoj Istri 3, u voloskom kotaru 3 i na otoku Krku 2.¹²⁴ Osim otvaranja škola, osnivali su i posujilnice. Prihode su skupljali kroz godišnju članarinu, uz pomoć Naše Sloge, okružnicama, prodavanjem raznih proizvoda među kojima su bile žigice sa natpisom „Bog i Hrvati“. Strossmayer je bio prvi darovatelj Družbi, tako da je 1893. darovao tisuću forinti.¹²⁵ U Našoj slozi iz 1893. br. 33 se piše o stanju družbe: „...poslie „Pro patria“, evo društva „Lega nazionale“, koje je ustrojeno za to da hrvatstvu ukrade Istru... A hoćemo li mi Hrvati pustiti, da nam tudjinac ukrade tu liepu našu zemlju, koju spasiti možemo...Hrvatski rodoljubi u Istri – to treba priznati najizričitiije – rade sve moguće, rade čudesa, da se opru talijanskoj bujici. Ali njihova su sredstva veoma čedna, osobito ako se promisli na ona, kojim raspolaže „Lega“... Ima u „Legi“ takovih članova, koji bez dvojbe za svrhu društva žrtvuju zalogaj iz grla, A mi?... Hrvatski su rodoljubi ustrojili na uztuk društvu „Lega nazionale“ drugo društvo: „Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru.“ Dalje se u prilogu spominje da se traži financijska pomoć iz Zagreba, ali da su Hrvati iz Istre najviše odgovorni za podržavanje rada i borbe ove Družbe bez obzira na financijsko stanje.¹²⁶ U br. 32 1894. se jasno ističe cilj osnivanja družbe: „da podupiremo i pospješujemo hrvatsko iliti slovensko školstvo u Istri na katoličko – narodnom temelju.“ Spominje se kako družba ima svoja pravila napisana u člancima, te se poziva na osnivanje podružnica Družbe za koje je potrebno najmanje 20 ljudi. Podružnicu su mogli osnivati muškarci i žene zajedno ili odvojeno, a navodi se i

¹²⁴ Radetić, Istarski Zapisi, 177 - 178

¹²⁵ Belullo, Sto deset godina Osnovne škole Šijana u Puli, 178; Stipan Trogrlić, „Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/665/druzba-sv-cirila-i-metoda-za-istru>

¹²⁶ Mihovil Dabo i Nevio Šetić, *Naša Sloga 1870. – 1915.: Novine hrvatskoga preporodnog i nacionalno – integracijskoga procesa u Istri i na kvarnerskim otocima: Izbor iz građe*, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2020. 238 - 240

primjer ženske slovenske podružnice Družbe koja uspješno djeluje.¹²⁷ Družba je održavala godišnje skupštine koje su bile političke manifestacije, svaki put na drugom mjestu. Tijekom rata 1917. kada je velika suša pogodila Istru, poslali su 3000 istarske djece na prehranu u bogatije Hrvatske krajeve. Nakon rata i talijanske okupacije, nije bilo dovoljno sredstava za održavanje škola i isplaćivanje učitelja zbog čega je Družba koristila zajmove od posujilnica, ali nakon što su uvidjeli da ne mogu više djelovati u Istri, rasprodali su imovinu društva da otplate zajmove. Družba je prestala postojati 1929.¹²⁸

9. Školstvo u Istri prije prvog svjetskog rata

Ante Cukrov u knjizi pod nazivom „Hrvatsko školstvo u Istri: Između obrazovanja i denacionalizacije“ iznosi najopširniji pregled stanja hrvatskog školstva u preporodnom razdoblju u Istri.¹²⁹ Austrijsko školstvo se temeljilo na „Allgemeine schulordnung“ (Općem školskom redu) iz 1774., dopunjen sa „Politische Schulverfassung“ (Političkom školskom uredbom) 1805. koji se dijelio na normalne škole sa 4 razreda koje su služile kao model drugim školama, glavne škole sa 2 razreda sa podijeljenim razredima za dječake i djevojčice, te jednorazredne trivijalne škole, osnivane u manjim mjestima. Još su dodatno postojale ženske škole za ručni rad. Nadzor i organizaciju nad školama je imala crkva, nastavu su uglavnom izvodili svećenici, a nadzor su vršili crkveni dekan i država. Školski sustav se s vremenom mijenja, pa tako 1848. počinje reorganizacija u kojoj se osigurava pravo na obrazovanje na materinskom jeziku zbog toga što je školovanje na nerazumljivom jeziku bilo neefikasno, predviđa se otvaranje novih škola, ukida školarina u seoskim školama, trivijalne škole postaju trirazredne, a učiteljima je propisano obrazovanje kroz trogodišnji učiteljski seminar. Do tada je u školama nastavni jezik bio primarno njemački, zatim talijanski ili oba.¹³⁰ Prvi zabilježen slučaj u kojem se tražio učitelj sa znanjem hrvatskog (lingua illirica) na području Istre je zabilježen u

¹²⁷ Ibid 241 - 242

¹²⁸ Radetić, *Istarski Zapisi*, str 178 – 179

¹²⁹ Cukrov, *Hrvatsko školstvo u Istri: Između obrazovanja i denacionalizacije*, 4 - 7

¹³⁰ Ibid 89 - 90

srpnju 1821. za školu u Lovranu, a zatim iste godine u Žminju. Nastavu su u manjim istarskim mjestima vodili župnici, većinom Hrvati, na službenom njemačkom ili talijanskom jeziku, ali su se vjerojatno obraćali učenicima na hrvatskom. Škole u kojima se nastava vodila na hrvatskom su bile privatne i neobvezne. Godine 1859. je zakonom ukinuto učenje njemačkog jezika u slavenskim školama, što je pridonijelo otvaranju značajnog broja javnih hrvatskih škola. Fran Volarić je 1852. napisao knjigu na hrvatskom pod naslovom „Ilirska slovnica za početne učionice“. Međutim, nakon prve polovice 19. stoljeća prijetnja germanizacije nestaje, a prijetnja talijanizacije zauzima glavno mjesto. Nesnošljivost ideologije iredentizma prema većinskom stanovništvu se može ogledati u primjeru kada u listu „L'Istria“ tršćanskog povjesničara Pietra Kandlera 1848. rovinjski odvjetnik Giuseppe Constantini piše kako je hrvatsko i slovensko stanovništvo iskoristilo talijanski jezik da bi se „civiliziralo“ iz „priprostog radničko poljodjelskog stanja“.¹³¹

Tablica 1: Broj pučkih škola u Istri 1869. g. po kotarevima

Kotar	talijanskih	slavenskih	utravističkih	Ukupno
Kopar	18	17	3	38
Volosko		23		23
Pazin	4	2	9	15
Poreč	15	1	6	22
Pula - Rovinj	7	2	5	14
Lošinj	9	14	3	26
Ukupno	53	59	26	138

Tablica 2: „Nepismeno stanovništvo Istre 1880. – 1900. g.“

¹³¹ Ibid 91 - 92

Kotar	Broj nepismenih izražen u postotcima po kotarevima ne računajući djecu do 6. godine		
	1880	1890	1900
Kopar	76	54	46
Lošinj	63	48	40
Pazin	88	77	50
Poreč	80	65	66
Pula	60	41	35
Volosko	76	49	32
Rovinj	47	27	25
ISTRA	-	54	40

Izvor: Ante Cukrov, *Hrvatsko školstvo u Istri: Između obrazovanja i denacionalizacije*, Pula: C.A.S.H., 2001. str. 10

U tablici 2 se ističe značajni pad postotka nepismenih kroz razdoblje od 20 godina. Pazin je imao najveću stopu nepismenosti 1880. i 1890. radi toga što u pazinskom kotaru 80 – ih godina nije bilo škola s hrvatskim nastavnim jezikom, a tu je hrvatsko stanovništvo bilo većina. Dvorazredna škola u Pazinu s hrvatskim nastavnim jezikom se tek otvara 1890., a prilikom otvaranja je upisano 160 učenika. Slična situacija je i u porečkom kotaru gdje je prva hrv. škola otvorena u Sv. Lovreču, a to je bila i prva hrv. škola u zapadnoj Istri. Prema zakonu iz 14. svibnja 1869. o javnim pučkim školama i njegove verzije za Istru iz 1870., škola je bila obavezna za svu djecu od 6 do 14 godina normalnog psiho-fizičkog stanja, a zavodi za opću naobrazbu su morali osigurati sredstva da se svaka narodnost može obrazovati na svom jeziku. Đaci od 6 do 12 godina su morali pohađati osnovnu pučku školu a od 12 do 14 nedjeljnu/opetovnicu ili školu za neko zanimanje. Međutim, u razdoblju prijelaza od 19. u 20. stoljeće pučku školu od 1 do 6 razreda je polazilo samo 50% od ukupne populacije učeničke dobi.¹³² Osim što država nije osigurala mogućnost školovanja za dio djece, ostali razlozi za nepohađanje škole su bili nevoljnost roditelja da šalje dio

¹³² Ibid 11 – 12, 93 - 94

djece u školu jer su im bila potrebna kao radne ruke u domaćinstvu, te uvođenje školske takse od 6 kruna po djetetu od strane Pokrajinskog sabora, koja je kasnije ukinuta nakon niza prosvjeda zastupnika u saboru. Vlasti su u pokušaju da povećaju broj polaznika škola naplaćivali kazne roditeljima čija djeca ih nisu pohađala. Tako je u školskoj godini 1893./94. najviše novčanih kazni izrečeno u kotaru Volosko, ukupno 375, najviši broj izrečenih kazni zatvora na jedan dan ili više je izrečeno u kotaru Poreč, ukupno 48, a najviši broj kazni zatvora na nekoliko sati je izrečeno u kotaru Kopar, ukupno 158. Broj djece koja pohađa školu u Istri postupno raste do 1905., ali primjetno sporije nego u Austriji i Dalmaciji.¹³³

Fran Barbalić u svom djelu „Pučke škole u Istri“ iznosi statistiku stanovništva i školstva za Istarske kotare i općine unutar kotara. U općem pregledu za Markgrofoviju Istru gdje su uključeni kotari Kopar, Krk, Lošinj, Pazin, Poreč, Pula, grad Rovinj kao zaseban kotar i Volosko,¹³⁴ nalaze se sljedeći podaci: Od dana 31. prosinca 1910. se u Istri nalazi raspored stanovništva prikazan u tablici 1.

Tablica 3: Popis stanovništva od 31. prosinca 1910.

Govorni jezik	Stanovnici	Udio u postotku
Njemački	7986	2.1%
<u>Talijanski</u>	<u>145552</u>	<u>38.9%</u>
<u>Slovenski</u>	<u>53538</u>	<u>58.5%</u>
<u>Hrvatski</u>	<u>165320</u>	
Drugi	1678	0.4%
Ukupno	374074	100.0%

Izvor: Tablica napravljena prema podacima iz: Fran Barbalić, *Pučke škole u Istri: Statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskog rata*, Pula: Tisak i naklada Jos. Krmptića, 1918., str. 163

¹³³ Ibid 13 - 15

¹³⁴ Fran Barbalić, *Pučke škole u Istri: Statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskog rata*, Pula: Tisak i naklada Jos. Krmptića, 1918., 1 - 166

U broj stanovnika je uključeno 17569 vojnika, ali ih Barbalić kod proračunavanja djece ne uzima u obzir. Zatim predstavlja podatke o broju škola u Istri od 31.12.1913. koji su prikazani u tablici 2.

Tablica 4: Broj škola u Istri od 31. prosinca 1913. podijeljene prema državnim, pokrajinskim, pomoćnim i zasebnim školama, s obzirom na jezično – etničke skupine kojima su namijenjene.

Škole		Njemačke	Talijanske	Hrvatske	Slovenske
<u>Državne, ukupno</u>		<u>6</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	
	Građanske	2			
	Muške pučke	1			
	Ženske pučke	1			
	Mješovite pučke	2	1	1	
Pokrajinske, ukupno (bez utrakvističnih)					
			<u>98</u>	<u>123</u>	<u>35</u>
	Građanske muške		1		
	Građanske ženske		2		
	Pučke muške		21	4	
	Pučke ženske		20	4	
	Mješovite		54	115	35
	Utrakvistične (višejezične)	4			
Pomoćne, ukupno					
				<u>10</u>	<u>1</u>
Zasebne, ukupno					
		<u>7</u>	<u>25</u>	<u>41</u>	<u>2</u>
	Građanske ženske	2			
	Građanske muške	1			
	Pučke ženske	2	5	2	
	Pučke muške	1	1	1	
	Mješovite pučke	1	19	38	2
Ukupno		13	124	175	38

Izvor: Ibid. str. 164 - 165

Tablica 5: Statistika o učiteljima od 31. prosinca 1913., s time da Barbalić od 4 utrakvistične škole ubraja jednog učitelja među talijanske i 4 među Hrvatske.

Učitelji	Njemački	Talijanski	Hrvatski	Slovenski	Ukupno
Državnih	29	4	1		34
Pokrajinskih		369	231	73	673
Zasebnih	35	35	62	2	134
Pomoćnih			10	1	11
Ukupno	64	408	304	76	852

Izvor: Ibid str. 166

Tablica 6: Broj polaznika u školama od 31. prosinca 1913.

Škole	Njemački	Talijanski	Hrvatski	Slovenski	Ukupno
Državnih	1029	95	35		1159
Pokrajinskih		20417	15173	5586	41176
Zasebnih	1207	1266	3889	126	6488
Pomoćnih			505	58	563
Ukupno	2236	21778	19602	5770	49386

Izvor: Ibid

9.1 Problemi statistike i prikupljanja podataka

Austrija je klasificirala etničku pripadnost stanovništva prema jeziku svakodnevne uporabe, odnosno „Umgangssprache“. Od 1880. pa nadalje, svakih deset godina su organi lokalne uprave prikupljali podatke od vlastitog stanovništva o jeziku uporabe, dok su prije toga taj posao odrađivali carski činovnici. Ovaj način klasificiranja je bio problematičan iz razloga što je uporabni jezik na dnevnoj razini u mnogim slučajevima zbog obavljanja posla mogao biti drugačije od materinskog jezika. Austrija je ovim činom pokušavala kroz statistiku „asimilirati“ strano pučanstvo, a ista je situacija bila u Istri gdje se u gradovima, upravi i radi obavljanja poslova koristio talijanski, što je statistički stavljalo slavensko pučanstvo kao talijansko. Tako Dr. Ivan Cukon odvjetnik i predsjednik Zemaljskog odbora u Poreču nakon popisa stanovništva 31. prosinca 1910. Kotarskom poglavarstvu u Poreču šalje molbu za reviziju popisa pučanstva u kojoj ističe ozbiljne nepravilnosti napravljene od strane općinskog tajnika u Oprtiju koji je vodio

popis: Dio stanovnika nije pitao za uporabni jezik i upisao ih je kao Talijane, kod nekih kućanstava je zapisivao podatke olovkom umjesto kemijskom, zapisivao je na običnom papiru umjesto na originalnom papiru za popise, te mnoga kućanstva je pitao ako pričaju „serbo – croato“ ili „italiano – Istriano“ u pokušaju da zbuni neuki puk koji se često izjasnio da su Istrijani ili „slavo - Istrijani“ i zbog toga ih upiše u talijansku korist. Cukon također prilaže dokaze da na nekim mjestima nije niti obavljen popis, a neki stanovnici nisu popisani jer nisu znali odgovoriti na talijanskom. Zbog ovakvih i ostalih nepravilnosti, broj Hrvata u Istri je od 1846. do 1900. prema statistici narastao za samo 6.4%, od 134.445 do 143.057, a broj Talijana za 127%, od 60.000 do 136.191. Pri tome, hrvatsko stanovništvo je bilo pretežito sa sela gdje je bio i veći natalitet nego u gradovima.¹³⁵

10. Početak prvog svjetskog rata i zaustavljanje napretka preporoditelja

Razdoblje međufaze odnosno stagnacija integracije Hrvatske nacije u Istri se dijeli na dvije faze: Od 1907. – 1918. i od 1918. – 1941. U tom je razdoblju bila potpuno prisutna nacionalna svijest među hrvatskim narodom u Istri, a daljnja težnja je bila ujedinjavanje Istre s Hrvatskom. Stranka Hrvatsko – slovenska podržava ideju formiranja Hrvatske države unutar Monarhije. Istarski pravaši su 1912. podržali osnivanje hrvatsko – slovenske organizacije koja podržava trijalizam (reorganizacija dualističke Austro-Ugarske u zajednicu triju država), ali su kasnije bili protivni toj ideji jer su uvidjeli da ona služi velikoaustrijskim interesima. Međutim, dio mladih intelektualaca u Hrv. – Slo. stranci se počinje orijentirati politici Jugoslavenske nacionalističke omladine ujedinjenja Hrvatske, Srbije i Crne Gore.¹³⁶

¹³⁵ Ibid 20 - 24

¹³⁶ Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama - Naša sloga 1870.-1915.*, 52 - 53

Nakon što je izbio prvi svjetski rat 1914., napredak preporodnog pokreta u Istri je bio zaustavljen. Javno se pozivalo birače da ne glasaju za Hrvatske kandidate s razlogom da oni dijele krivnju za smrt nadvojvode Franje Ferdinanda, „politički sumnjiva“ inteligencija je bila u zatvorima, a dio je odveden silom u vojsku. Oko 60.000 stanovnika južne Istre je na početku rata evakuirano u barake primarno u Austriji, a također i po Mađarskoj i Češkoj. Život im je bio vrlo težak i mnogi su tamo umrli.¹³⁷ Nakon što je Italija izgubila u bitci kod za Caporetto 1917. i za tada onesposobljena za daljnje vojne poduhvate, istarski narod se počeo vraćati, ali u puno manjim brojkama. Situacija je za njih bila još gora jer je iste godine nastala suša i glad zbog toga što zemlja nije mogla biti obrađena i zasijana radi manjka radne snage, zbog čega je i tada mnogo ljudi umrlo. Uz zagovor Spinčića u Zagrebu, hrvatska zemaljska vlada je prešutno dopustila izvoz hrane iz Hrvatske unatoč što je postojala zabrana izvoza. Ali mnoge od poslanih vagona namijenjenih Istri je zadržao Trst gdje je isto bila glad. Zbog toga su istarski narodni zastupnici sastavili izaslanstvo u kojem su bili Laginja, dr. Šime Kurelić, dr. Đuro Červar uz još dva Talijana dr. Lius i ing. Corazza koji su otišli tršćanskom namjesniku barunu Friess – Skeene. Uz oštre riječi i oštra upozorenja Đure Červara, namjesnik je obećao vratiti svu hranu.¹³⁸

Hrvatsko – slovenski političari iz Istre, Trsta i slovenskog primorja su nakon početka rata ubrzo uvidjeli opasnost aspiracija Italije prema tim područjima. Na tajnom sastanku u Trstu 1915. su se suglasili u stavu za ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u Monarhiji sa Srbijom i Crnom Gorom, te odbijanju pristajanja na ujedinjenje Istre i slovenskog primorja sa Italijom. Svibnja 1915. formiranom Jugoslavenskom odboru se pridružuju potpredsjednik Političkog društva za Hrvate i Slovence Istre Dinko Trinajstić, publicist i književnik iz Istre Milan Marjanović, a kasnije i odvjetnik iz Opatije Ante Mandić zastupajući kao predstavnici Istarskih Hrvata pred javnost i vladama Antante da Istru, Trst i Slovensko primorje treba pridružiti u već opisanu jugoslavensku državu.¹³⁹ U Puli je tada djelovala skupina intelektualaca kroz jedini preostali hrvatski list – „Hrvatski list“, a oni su bili Mario Krmpotić, Mirko Vratović, Lovro Škaljer i Mijo Mirković. Širili su

¹³⁷ Radetić, *Istarski zapisi*, 239 - 240

¹³⁸ Ibid 241 - 242

¹³⁹ Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama - Naša sloga 1870.-1915.*, 52 - 53

ideju stvaranja jugoslavenske države među radnicima i mornarima Arsenala i ratnih brodova, te su bili zaslužni za stvaranje političkog središta istarskih Hrvata u Puli.¹⁴⁰

Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić su sudjelovali u radu i osnivanju Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 5. listopada 1918., a Istru su zastupali članovi tog vijeća iz Hrvatsko – slovenske stranke: Laginja, Spinčić, Đuro Červar, Josip Grašić i Šime Kurelić. U proglašenju nezavisnosti države SHS 29. listopada 1918., vijeće je izrazilo da Istra pripada toj državi, a Laginja je bio povjerenik za Istru. Odbori narodnog vijeća su tada preuzeli vlast svih istarskih općina sa hrvatskom i slovenskom većinom, a u Pulski odbor vijeća, izabran 28. listopada, je nakon dva dana preuzeo upravu nad Pulom i ratnu flotu austrougarske. Međutim, razdoblje prisutnosti vlasti SHS u Istri kratko traje¹⁴¹, jer od 04. studenog 1918. talijanska vojska zaposjeda Istru koja im je obećana u tajnom Londonskom ugovoru u zamjenu za priključenje savezu Antante, a Rapalskim ugovorom iz 12. studenog 1920. Istra je službeno priključena Italiji. Godine 1922. u Italiji dolazi fašizam na vlast, a zatim se kroz to desetljeće uvode posebni zakoni i uredbe kojima se provodila denacionalizacija netalijanskog stanovništva kroz ograničavanje uporabe hrvatskog, slovenskog i njemačkog jezika u javnim službama, školama, sudovima, natpisima na trgovinama i radionicama, zabranom netalijanskih listova, talijanizacijom imena i prezimena, te su vlasti prisiljavale svećenike da poučavaju vjeronauk samo na talijanskom.¹⁴² Početkom 1940 – ih započinje završna faza nacionalne integracije koje se očituje prvo u borbi protiv okupatora i reintegraciji Istre sa matičnom zemljom Hrvatskom prema odluci Okružnog Narodnooslobodilačkog odbora 13. rujna 1943., a zatim u integraciji Istre u državu Republiku Hrvatsku 1990.¹⁴³

¹⁴⁰ Ibid 54

¹⁴¹ Ibid 54 - 55

¹⁴² Dragovan Šepić, "Talijanski iredentizam na Jadranu: konstante i transformacije." *Časopis za suvremenu povijest* 7, br. 1 (1975), 19 – 20; Nevio Šetić i Marino Manin „Pod Italijom (1918-43).“, Istarska enciklopedija, Pristupljeno 07.09.2023. <https://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2182>

¹⁴³ Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama - Naša sloga 1870.-1915.*, 55 - 57

11. Uloga Habsburške Monarhije u širenju nacionalnih ideja

Iako je preporodni pokret u Istri nastao na temeljima hrvatskog naroda koji je sa svojim jezikom, povijesti i čak ekonomskim statusom činio zasebnu skupinu odvojenu od talijanske, Habsburška Monarhija je indirektno pomogla u rastu tog pokreta. Ona je unutar svoje strukture, a posebno nakon ustavnih reformi, omogućila politički prostor za razvoj političkih sila koje su se borile za nacionalne interese vlastitih skupina i naroda kroz vladine institucije, a primjer tih institucija su Istarski sabor i Carevinsko vijeće.¹⁴⁴ R. Stergar i T. Scheer u svom radu pod naslovom „Ethnic boxes: the unintended consequences of Habsburg bureaucratic classification“ iznose hipotezu da je standardizacija klasifikacije različitih jezika u birokraciji Monarhije čin kojim je ta ista Monarhija implicitno priznavala ili ne priznavala nacionalnost ovisno o tome da li je određeni jezik bio klasificiran ili nije, te čak da li je smatran kao zaseban jezik ili samo kao dijalekt. Za primjer tome se navodi popis stanovništva u kojem su se stanovnici morali izjasniti koji jezik koriste na dnevnoj razini, a popis mogućih jezika za odabir su kategorizirani prema klasifikaciji iz 1849. Jezik je u većini slučajeva bio vezan uz etničku pripadnost, osim kod nekih iznimki. Također navode primjer gdje su se Židovski nacionalni predstavnici pokušali izboriti da im Monarhija prizna jezik Jidiš kao jednu od kategorija u popisu, jer bi onda mogli uz pomoć toga uspostaviti temelj za postojanje prava na naciju. U toj klasifikaciji iz 1849., postojali su među ostalim jezicima Srpsko – Hrvatski, Slovenski i Talijansko – Ladinski.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Gary B Cohen, “Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914.” *Central European History* 40, no. 2 (2007)

¹⁴⁵ Rok Strrgar i Tamara Scheer. “Ethnic Boxes: the Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification.” *Nationalities Papers* 46, no. 4 (2018), 579 - 581

12. Zaključak

Iz svega napisanog može se zaključiti da je hrvatski narodni preporod u Istri bio vrlo uspješan, s obzirom da je u samo pola stoljeća uspio osvijestiti nacionalni identitet većinskog hrvatskog stanovništva u Istri i već 1907. ustanoviti političku nadmoć, krenuvši od vrlo skromnih početaka. Juraj Dobrila je svojim pastoralno - preporodnim djelovanjem uspostavio temelj na kojima je djelovao istarski trolist – Laginja, Mandić i Spinčić i ostali među kojima su značajni Dinko Vitezić i Viktor Car Emin. Iako se Dobrila držao koncepta Strossmayerovskog južnoslavenstva, takva ideologija je bila vrlo razborita u vrijeme njegova djelovanja s obzirom da Hrvati tada nisu imali dovoljnu političku snagu a ni razvijenost da se odupru talijanizmu sa oštrijim hrvatstvom. Međutim, isto tako je druga generacija preporoditelja predvođena pravaškim idejama bila u svojoj ideologiji također razborita za svoje vrijeme s obzirom da su tada Hrvati (uz Slovence) već uspostavili značajnu političku prisutnost kroz općine, kotare, Istarski sabor i Carevinsko vijeće, iako su za razliku od pravaša priznavali nacionalnu odvojenost Slovenaca. Njihovo djelovanje je bilo vrlo efikasno, a i nužno u očuvanju i širenju nacionalnih ideja radi zaoštavanja iredentizma u Istri, posebno kroz talijanska društva Lega nazionale i Dante Alighieri. Ova društva, kao i odgovor na njih u obliku Družbe Ćirila i Metoda, ukazuje kako je zapravo bitka za školstvo bila vrlo važna. Činjenica je da su i sami preporoditelji odrasli u hrvatskim zajednicama i školovali se u hrvatskom duhu i okruženju, što ih je na kraju usmjerilo u pravcu borbe za očuvanje i osvješćivanje nacionalnog identiteta. Zbog toga je bilo potrebno osigurati hrvatskom narodu u Istri mogućnost školovanja na materinjem jeziku, a to je bilo uspješno s obzirom na broj hrvatskih škola 1913. Naša sloga je također imala ključnu ulogu u stvaranju Hrvatske političke moći. Isto tako je i Habsburška Monarhija omogućila politički prostor za razvoj političkih nacionalnih pokreta koji su djelovali u vlastitom interesu kroz Carevinsko vijeće, bez čega bi borba za interese istarskih Hrvata kroz politiku bila nemoguća.

13. IZVORI I LITERATURA

1. Barbalić, Fran. *Prvi Istarski sabori (1861. – 1877.)*. Zagreb: JAZU. 1954. str 281 – 282
2. Barbalić, Fran. *Pučke škole u Istri: Statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskog rata*. Pula: Tisak i naklada Jos. Krmpotića. 1918.
3. Belullo, Marija. "Sto deset godina Osnovne škole Šijana u Puli." *Povijest u nastavi VII*, br. 14 (2) (2009): 177-191
4. Bertoša, Slaven i Giudici, Antonio. "Europski putnici u Istri od XV. do XIX. stoljeća." *Tabula*, br. 11 (2013): 7-35
5. Božić, Tvrtko. "Krčke kreditne zadruge i gospodarski list Pučki prijatelj u prvom desetljeću 20. stoljeća." *Časopis za suvremenu povijest* 37, br. 1 (2005): 129-154.
6. Cetnarowicz, Antoni. *Narodni preporod u Istri (1860-1907)*. Zagreb: Srednja Europa. 2014.
7. Cukrov, Ante. *Hrvatsko školstvo u Istri: Između obrazovanja i denacionalizacije*. Pula: C.A.S.H. 2001.
8. Cohen, Gary B. "Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914." *Central European History* 40, no. 2 (2007): 241–78
9. Crljenko, Branimir. "Čitaonička sastavnica preporodnog pokreta Istre i Hrvatska čitaonica u Svetvinčentu." *Vjesnik istarskog arhiva* 6-7, br. (1996.-1997.) (2001): 159-172.
10. Dabo, Mihovil i Šetić, Nevio. *Naša Sloga 1870. – 1915.: Novine hrvatskoga preporodnog i nacionalno – integracijskoga procesa u Istri i na kvarnerskim otocima: Izbor iz građe*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. 2020.
11. Egidio Ivetic, *Istra kroz vrijeme: Pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*, Rovinj: Centar za povijesna istraživanja, 2009
12. Fancev, Franjo. *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790-1832)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. 1933.
13. Hoyt, Alexander D.. "Pisma iz Lovrana u korespondenciji Vjekoslava Spinčića." *Zbornik Lovranščine* 5, br. 1 (2018): 111-130

14. Klaić, Željko. "Prilog za biografiju Matka Laginje: u povodu 150. godišnjice rođenja." *Časopis za suvremenu povijest* 34, br. 2 (2002): 487-504.
15. Klaić, Željko. "Promišljanja o političkoj aktivnosti Matka Laginje, u povodu pokretanja lista Omnibus i održavanja općinskih izbora u Puli 1905.." *Časopis za suvremenu povijest* 41, br. 2 (2009): 543-562.
16. Markus, Tomislav. „Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918./ Osnovne smjernice političke povijesti,“ u *Temelji moderne Hrvatske/ Hrvatske zemlje u "dugom" 19. stoljeću.* ur. Švoger, Vlasta i Turkalj, Jasna. Zagreb: Matica hrvatska. 2016.
17. Milanović, Božo. *Hrvatski narodni preporod u Istri.* Pazin: Istarsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda. 1967.
18. Pálffy, Géza. "Jedan od temeljnih izvora Hrvatske povijesti: pozivnica zajedničkog Hrvatsko-Slavonskog Sabora iz 1558. godine." *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 23 (2005): 47-61.
19. Pilar, Ivo. *Južnoslavensko pitanje: prikaz cjelokupnog pitanja / L. V. Sudland.* Varaždin: Hrvatska demokratska stranka. 1990.
20. Polić, Maja. "Pokretanje i djelovanje prvih preporodnih edicija kalendara Istran i lista Naša sloga u Pokrajini Istri i Kvarnerskim otocima." *Problemi sjevernog Jadrana* 14, br. - (2015): 31-54.
21. Radetić, Ernest. *Istarski zapisi.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske. 1969.
22. Rubetić, Cvjetko. *Vjekopis Dra Jurja Dobrile, biskupa tršćansko koparskoga, prije porečko – puljskoga.* Zagreb: društvo sv. Jeronima. 1882.
23. Rudolf, Horvat. *Povijest Hrvatske I. (od najstarijeg doba do g. 1657.).* Petrinja: 1904.
24. Spinčić, Vjekoslav i Gruber, Dane. *Povijest Istre.* Žminj: Katedra Čakavskog sabora Žminj. 2005.
25. Stančić, Nikša. „Ljudevit Gaj – od svehrvatstva do ilirstva“. *Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću* (2008.)

26. Stergar, Rok, and Tamara Scheer. "Ethnic Boxes: the Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification." *Nationalities Papers* 46, no. 4 (2018): 575–91
27. Strčić, Mirjana i Strčić, Petar. *Hrvatski istarski trolist: Laginja, Mandić, Spinčić*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka. 1996.
28. Strčić, Petar. "Dopisivanje Dinko Vitezić-Josip Juraj Strossmayer (1874-1904)." *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 14, br. (1970) (1970): 172-264
29. Strčić, Petar. "Prilog povijesti Istarskog sabora (1861-1916)." *Arhivski vjesnik* , br. 34-35 (1992): 53-64.
30. Šepić, Dragovan. "Talijanski iredentizam na Jadranu: konstante i transformacije." *Časopis za suvremenu povijest* 7, br. 1 (1975): 5-30.
31. Šetić, Nevio. „Naša sloga kao glasilo Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri u prvim godinama djelovanja“ *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Naša Sloga (1870. - 2020.)*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. (2023.)
32. Šetić, Nevio. "O periodičkom tisku za hrvatsku mladež u Istri početkom XX. stoljeća." *Časopis za suvremenu povijest* 43, br. 1 (2011): 249-263.
33. Šetić, Nevio. "Životni kraj Matka Laginje i posmrtna počasti koje su mu iskazane 1930. godine." *Kroatologija* 2, br. 2 (2011): 161-174.
34. Šetić, Nevio. *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama - Naša sloga 1870.-1915*. Zagreb: Dom i svijet. 2005.
35. Vince, Zlatko. „Odras književnojezičnih prilika u Hrvatskoj u Dobrilinoj pisanoj riječi“. *Zbornik sa znanstvenog skupa u povodu 100-godišnjice smrti Jurja Dobrile: Istarski preporoditelj Juraj Dobrila 1812. – 1882*. Pazin. 1985.
36. Zoričić, Ivan. "Matko Laginja i hrvatski jezik u Istri." *Jezik* 55, br. 3 (2008): 81-88.
37. Željko Klaić, "Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902." *Hlstria*, br. 4 (2014): 29-100.
38. Župan, Dinko. „, Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u »dugom« 19. stoljeću“ u *Temelji moderne Hrvatske/ Hrvatske zemlje u "dugom" 19. stoljeću*. ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj. Zagreb: Matica hrvatska. 2016.

13.1 Web stranice

1. „Austrian Monarchy Ethnographic map, 1855, by Karl Freiherr von Czoernig“. Wikimedia Commons. Pristupljeno 07.09.2023.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ethnographic_map_of_austrian_monarchy_czoernig_1855.jpg
2. „Carevinsko vijeće“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 07.09.2023.
<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10779>>.
3. „Digitalizirana građa - Naša sloga (Trst, Pula, 1870-1915)(hrv.)“. Digitalizirana građa online. Pristupljeno 07.09.2023. https://www.ino.com.hr/digitalizirana-gradja/info/nasa_sloga
4. „Dobriča, Juraj“. Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Hrvatski biografski leksikon. Pristupljeno 07.09.2023. <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=720>
5. „iredentizam“. Istrapedia. Pristupljeno 25.09.2023.
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1201/iredentizam>
6. „ilirizam“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 07.09.2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27089>
7. „Josip II.“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 07.09.2023.
<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29350>>.
8. „Laginja, Matko“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 25.09.2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35110>
9. „Listopadska diploma“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 07.09.2023.
<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36798>>.
10. „Mandić, Matko“. Istrapedia. Pristupljeno 25.09.2023.
<https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/173/mandic-matko>

11. „Mladi Istran“. br. 12. 1909. Stari hrvatski časopisi: Portal digitaliziranih časopisa. Pristupljeno 07.09.2023.
<http://dnc.nsk.hr/Journals/LibraryTitle.aspx?id=56477d6c-73f6-4a34-9e71-d26e0f523553#>
12. „Mladi Istran“. br. 2. 1906. Stari hrvatski časopisi: Portal digitaliziranih časopisa. Pristupljeno 07.09.2023.
<http://dnc.nsk.hr/Journals/LibraryTitle.aspx?id=56477d6c-73f6-4a34-9e71-d26e0f523553#>
13. „Naša Sloga“, broj 2, 1870, Digitalizirana građa - Naša sloga (Trst, Pula,1870-1915)(hrv.), Pristupljeno 07.09.2023.
https://ino.unipu.hr/data/nasa_sloga/1870/1.pdf
14. „Naša Sloga“, broj 3, 1870, Digitalizirana građa - Naša sloga (Trst, Pula,1870-1915)(hrv.), Pristupljeno 07.09.2023.
https://ino.unipu.hr/data/nasa_sloga/1870/1.pdf
15. „Naša Sloga“, broj 43, 1904, Digitalizirana građa - Naša sloga (Trst, Pula,1870-1915)(hrv.), Pristupljeno 07.09.2023.
https://ino.unipu.hr/data/nasa_sloga/1904/43.pdf
16. „Naša Sloga“. broj 4. 1897. Digitalizirana građa - Naša sloga (Trst, Pula,1870-1915)(hrv.). Pristupljeno 07.09.2023.
https://ino.unipu.hr/data/nasa_sloga/1897/4.pdf
17. „Naša Sloga“. broj 43. 1904. Digitalizirana građa - Naša sloga (Trst, Pula,1870-1915)(hrv.). Pristupljeno 07.09.2023.
https://ino.unipu.hr/data/nasa_sloga/1904/43.pdf
18. „Naša sloga“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 07.09.2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43068>
19. „Oče budi volja tvoja! Molitvenik (1946)“. Internet Archive. Pristupljeno 25.09.2023. https://archive.org/details/oce_budi_volja_tvoja_molitvenik_1946-juraj_dobrila/page/n3/mode/2up
20. „Otče, budi volja Tvoja“. Istrapedia. Pristupljeno 07.09.2023.
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1776/otce-budi-volja-tvoja#>

21. „Predavanje o biskupu Jurju Dobrili“. Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile u Pazinu. Pristupljeno 25.09.2023. <https://www.gssjd.hr/predavanje-o-biskupu-jurju-dobrili/>
22. „Trojedna kraljevina“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 07.09.2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62423>
23. Biletić, Boris Domagoj. „Spinčić, Vjekoslav“. Istrapedia. Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/1003/spincic-vjekoslav>
24. D’Alessio, Vanni. „Dante Alighieri - društvo“. Istrapedia. Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/624/dante-alighieri-drustvo>
25. D’Alessio, Vanni. „Lega Nazionale“. Istrapedia. Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2728/lega-nazionale>
26. Giuricin, Luciano. „Omnibus“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3573/omnibus#>
27. Klaić, Željko i Križman-Zorić, Đurđica. „Mandić, Matko“, Istrapedia, Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/173/mandic-matko>
28. Lukežić, Irvin. „Narodni List“. Istrapedia. Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3556/narodni-list>
29. „Spinčić, Vjekoslav“. Istrapedia. Pristupljeno 25.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/1003/spincic-vjekoslav>
30. Strčić, Mirjana. „FERETIĆ, Ivan“. Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Hrvatski biografski leksikon. Pristupljeno 07.09.2023. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5904>
31. Šetić, Nevio i Manin, Marino. „Pod Italijom (1918-43).“. Istarska enciklopedija. Pristupljeno 07.09.2023. <https://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2182>
32. Šetić, Nevio i Manin, Marino. „povijest Istre od sredine XIX. st. do Prvog svjetskog rata“. Istrapedia. Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/4050/povijest-istre-od-sredine-xix-st-do-raspada-austro>

33. Trogrlić, Stipan. „Druha sv. Ćirila i Metoda za Istru“. Istrapedia. Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/665/druzba-sv-cirila-i-metoda-za-istru>
34. Trogrlić, Stipan. „Pučki prijatelj“. Istrapedia. Pristupljeno 07.09.2023. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/809/pucki-prijatelj>

14. Sažetak

Hrvatski narodni preporod u Istri je djelovao u svrhu buđenja nacionalne svijesti Hrvata u Istri, ostvarivanju jezične ravnopravnosti i radi otpora talijanizaciji. U hrvatskoj je u prvoj polovici 19. stoljeća nastao narodni pokret pod nazivom Ilirski, a ideje pokreta se postupno šire u Istru. Prema popisu stanovništva iz 1846., govornika hrvatskog jezika je bilo oko 60% a talijanskog oko 27%., ali je tu hrvatsku većinu činilo pretežito siromašno seljačko stanovništvo, dok su Talijani pretežito živjeli u gradovima i bili zemljoposjednici. Iz tog razloga su imali političku vlast. Biskup Juraj Dobrila je nakon svojeg školovanja u hrvatskom okruženju radio na buđenju hrvatskog identiteta među stanovništvom. Kroz svoj trud, rad, kršćansku brigu za Hrvatske seljake, davanje stipendija za obrazovanje mladih, propovijedi na hrvatskom, izdavanje molitvenika Oče budi volja tvoja, pokretanje kalendara Istran, lista Naša sloga, i zastupanje hrvatskih interesa u Istarskom saboru bio vrlo utjecajan i slavljen među narodom, a time je postavio temelje za buduće preporoditelje. U Istarskom saboru su hrvatski zastupnici bili manjina, ali su unatoč tome uvijek tražili ravnopravnost u korištenju hrvatskog jezika i osnivanje hrvatskih škola tamo gdje su bile potrebne. Druga generacija preporoditelja je bila pravaški orijentirana čija je ideologija bila spajanje svih hrvatskih zemalja u samostalnu Hrvatsku, a glavna skupina se zvala istarski trojlist: Matko Laginja, Matko Mandić i Vjekoslav Spinčić. Listovi su bili ključni za širenje hrvatskih nacionalnih ideja velikom broju stanovnika, a oni značajni su Naša sloga, Narodni list, Pučki prijatelji i Mladi Istran/Mladi Hrvat. Čitaonice su bila mjesta gdje su se čitale novine, priređivale zabave kao što su domoljubni govori, vježbanje javnog govora, predstave, pjesme, plesovi i glazba, te razmjenjivale nacionalne ideje. Nakon zaoštavanja iredentizma kroz talijanska društva Lega Nazionale i Pro Patria, utemeljuje se Družba sv. Ćirila i Metoda koja je imala osnivati i uzdržavati škole i učitelje. Djelovanje preporoditelja je bilo vrlo uspješno, a 1907. ostvaruju političku nadmoć u izborima za Carevinsko vijeće. Međutim, početak rata, okupacija Istre i fašizam zaustavljaju razvoj i samo djelovanje preporodnih aktivnosti.

Ključne riječi: Hrvatski narodni preporod, Istra, Dobrila, Laginja, Naša sloga

15. Summary

The Croatian national revival in Istria worked for the purpose of awakening the national consciousness of Croats in Istria, achieving linguistic equality and resisting Italianization. In Croatia, in the first half of the 19th century, a popular movement called the Illyrian movement was born, and the ideas of the movement gradually spread to Istria. According to the population census from 1846., there were about 60% Croatian speakers and about 27% Italian speakers, but the majority of Croats were predominantly poor peasants, while Italians mostly lived in cities and were landowners. For this reason, they had political power. After his education in a Croatian environment, Bishop Juraj Dobrila worked to awaken the Croatian identity among the population. Through his effort, work, Christian care for Croatian peasants, giving scholarships for the education of young people, preaching in Croatian, publishing the prayer book *Oče budi volja tvoja*, publishing a calendar *Istran*, a weekly paper *Naša sloga*, and representing Croatian interests in the Istrian parliament, he was very influential and celebrated among people, and thus laid the foundations for future revivalists. In the Istrian parliament, Croatian representatives were a minority, but despite this, they always demanded equality in the use of the Croatian language and the establishment of Croatian schools where they were needed. The second generation of revivalists was oriented towards Party of Rights, whose ideology was to merger of all Croatian countries into an independent Croatia, and the main group was called the Istrian trefoil: Matko Laginja, Matko Mandić and Vjekoslav Spinčić. Newspapers were crucial for spreading Croatian national ideas to a large number of inhabitants, and the most important ones are *Naša sloga*, *Narodni list*, *Pučki prijatelji* and *Mladi Istran/Mladi Hrvat*. Reading rooms were places where newspapers were read, entertainments such as patriotic speeches, public speaking practice, plays, songs, dances and music were held, and national ideas were exchanged. After the expansion of irredentism through the Italian organizations *Lega Nazionale* and *Pro Patria*, the Society of St. Cyril and Methodius is established, and their goal is to establish and support schools and teachers. The activities of the revivalists were very successful, and in 1907. they gained political supremacy in the elections for the Imperial Council. However, at the beginning

of the war, the occupation of Istria and fascism stopped the development and activities of national revival.

Keywords: Croatian national revival, Istria, Dobriča, Laginja, Naša sloga